

ТЕМА 16. ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ ШКОЛИ Й ПЕДАГОГІКИ УКРАЇНИ В КІНЦІ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТ.

16.1. Школа кінця ХІХ - початку ХХ ст.

Кінець ХІХ - початок ХХ ст. визначилися подальшою колонізацією українських земель, що входили до складу Російської імперії. Потреби капіталістичного виробництва, економіки, торгівлі, культури вимагали розвитку народної освіти. Проте зростаючі потреби Росії в освіті гальмувалися переслідуванням української школи, наступом на її демократичні здобутки. Це викликало громадсько-педагогічний рух, в якому активну участь брали вчителі, передове студентство, учнівська молодь, діячі науки та культури, просвітні організації, широка громадськість.

Подальшого розвитку набуває педагогічна думка, що має національно-демократичну спрямованість. Естафету українських просвітителів середини та другої половини ХІХ століття переймають М.С.Грушевський, І.Я.Франко, Леся Українка, С.Ф.Русова, І.М.Стешенко, М.М.Коцюбинський, П.А.Грабовський, С.В.Васильченко, Т.Г.Лубенець та інші просвітителі, ідеї яких значно посилили національно-визвольний рух українського суспільства, зокрема у змаганнях за національну освіту та школу.

Початкові школи на терені України кінця ХІХ ст. характерні тим, що знаходилися у підпорядкуванні різних міністерств та відомств, приватних осіб, окремих організацій. На початок 1897 р. в українських губерніях діяло 13 424 початкових шкіл, в яких навчалося 703 670 учнів. Ці школи розподілялися за відомствами так:¹

Міністерство народної освіти	церковно-приходських	інших відомств
<u>5 349</u>	<u>8 061</u>	<u>14</u>
338 326 учнів	314 452 учнів	892 учнів

Проте, незважаючи на різну підпорядкованість, зміст освіти в них майже не різнився і визначався принципами православ'я, самодержавства, становості, класової, національної та статевої нерівності. До того ж мережа шкіл була не розвиненою, значна частина дітей не могла навчатися у школі. Наприклад, у Валківському повіті Харківської губернії (теперішні Балківський, Нововодолазький і частина Харківського району) у 270 населених пунктах зовсім не було шкіл, а тому понад 7 тис. дітей у 1913 році тут не навчалися і понад 2 тис. вибули із шкіл через віддаленість. Дуже великим був відсів учнів з інших причин. Тільки протягом 1914-1915

¹ Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Конец XIX-начало XX в. - М., 1991. - С. 314.

навчального року із шкіл губернії вибуло 16 тис. учнів, тобто 13 відсотків до їх загальної кількості. Через "тісноту приміщень" і брак вільних місць у 1911 р. в губернії було відмовлено 16,5 тис. дітей, у 1912 році - 28 тис., а у 1915 році - 29,5 тис. В середньому в губернії протягом багатьох років закінчувало школу не більше 10 відсотків учнів.

Початкова школа складалася з однокласних, двокласних та вищих початкових училищ.

В однокласних початкових школах учні вивчали Закон Божий, церковнослов'янську грамоту, російську мову (граматика, письмо, читання), арифметику, співи. При вивченні російської мови мало місце пояснювальне читання, на якому учні одержували елементарні відомості з історії, географії та природознавства.

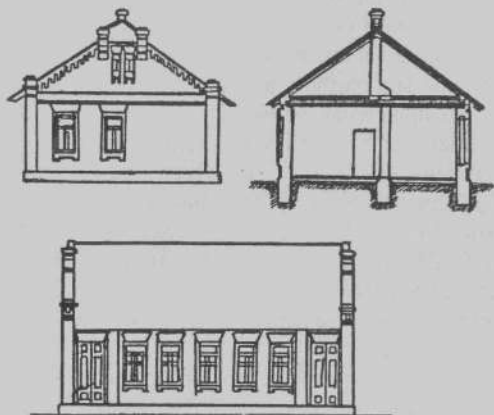
Не набагато кращим було також становище і в початкових класах земських шкіл, де мала місце неоднакова кількість навчальних тижнів, дискримінація дівчаток (з різних причин) і надзвичайно великий (подекуди катастрофічний) відсів на кінець року. Наприклад, аналіз навчальної діяльності в Гусарківській школі (с.Гусарівка, Олександрівської губернії, нині Куйбишевського району Запорізької області).¹

ГУСАРКІВСЬКА ШКОЛА

Навчальні роки	Початок занять	Кількість учнів на початок навч. року			Кількість учнів на іспитах			
		хлопч.	дівч.	всього	1 клас	2 клас	3 клас	4 клас
1881/1882				84	11	12	13	
1885/1886	Жовтень	86	9	95	44 х 7 д	18 х 1 д	24 х 1 д	
1891/1892					49	30	8	
1893/1894		82	12	94				
1894/1895	18 жовтня	75	10	85	9 х 2 д	6 х 1 д	3 х -	
1904/1905	18 вересня	104	35	136	всього на іспитах було 102 хл. і 27 дів.			
1907/1908	17 вересня	102	13	115	16 х 2 д	50 х -	- -	36 х 1 д
1908/1909	2 жовтня	102	13	115	43 х 12 д	11 х 1 д	18 х -	
1913/1914		162	28	190	51 х 6 д	67 х 11 д	18 х 3 д	15 х 2 д

Дещо краще було поставлене навчання у міських та залізничних школах. Тут використовувалися екскурсії у природу, до музеїв, на виставки; на уроках застосовувалися ілюстрації, демонстрації та інші методи навчання.

¹ Земські школи на території сучасного Куйбишевського району 1868-1917 рр. - Куйбишеве, 1993. - С. 60.

Типова земська сільська школа кол. Олександрівського повіту Катеринославської губернії.

Вивчаючи арифметику, учні опанували чотирма арифметичними діями над цілими числами, знайомилися із дробами, нумерацією, таблицями мір довжини, ваги, часу, з мірами поверхні й об'єму тіл, вчилися користуватися рахівницею. З метою розвитку логічного мислення та пам'яті учнів вчили усній лічбі, усному розв'язуванню складних задач тощо.

Складною була проблема змісту навчання. Наприклад, в Бальманській земській школі Олександрівського повіту Катеринославської губернії з історії вивчали 1896 року такі теми: виникнення держави, хрещення Русі, монголо-татарське іго, Петро I, Катерина, оборона Севастополя, падіння кріпосного права. По географії учні вивчали: сторони світу, компас, масштаб, гори, моря, ріки, народонаселення Росії; відомості про Катеринославську губернію та Олександрівський повіт.

Естетичне виховання забезпечувалося уроками церковних співів. Хоч цей предмет був обов'язковим, проте викладання його мало лише релігійну спрямованість, часто велося не фахівцями, що не сприяло розвитку у дітей естетичних смаків та уподобань.

Дещо вищий рівень знань учні одержували у двокласних училищах. Тут вивчалися географія з короткими відомостями про явища природи, креслення і малювання. Крім елементарної грамоти учні знайомилися з синтаксисом, мало місце літературне читання.

На 1 січня 1915 р. в Україні діяло 21 104 початкових шкіл. У них навчалось понад 1,5 млн. учнів. 57,4 % шкіл були підпорядкованими Міністерству народної освіти, 42,1% - церковному відомству, 38,9% від

загальної кількості усіх початкових шкіл становили земські школи.¹

Однак вивчення рідної мови дітьми українців і не планувалося, а окремі спроби прогресивного учительства нещадно переслідувалися. Звідси і знайомство учнів початкової школи з українською культурою, літературою, фольклором, народним мистецтвом на території України було практично неможливим та досить проблематичним.

Ліпше була поставлена освіта у приватних навчальних закладах, які утримувалися діячами української культури та меценатами. Відома діяльність шкіл Х.Д.Алчевської в селі Олексіївка Словяно-Сербського повіту, М.Л.Кропивницького в садибі "Затишок" Куп'янського повіту, М.М.Аркаса в Богданівській школі, Т.Р.Рильського в селі Романівка Сквирського повіту. В цих школах дбали про розвиток мислення у дітей, вчителі намагалися усунути казенно-схоластичне навчання, прищеплювали їм народну мораль, вчили учнів на рідній мові тощо.

Особливо жорстоко царський режим розправлявся з демократичними вчителями після придушення революції 1905-1907 рр. У Київському навчальному окрузі, наприклад, з 1905 до 1912 р. було звільнено 32 директори і 972 вчителів.

Репресії серед учительства хвилями проносились по всіх закутках України, чинячи розправу над найбільш національно зорієнтованими і свідомими учителями початкових та інших шкіл і вищих навчальних закладів.

Більшість шкіл не мали своїх приміщень і ютились у пристосованих при церквах, сільських хатах тощо. Довгинцівське залізничне училище на Криворіжжі, наприклад, розміщалося у церковному приміщенні. У ньому вчилися діти з багатьох залізничних станцій, звідки їх щоденно звозили "робочими" потягами. Щоб приїхати в школу зі станції Висунь, наприклад, дітям треба вставати посеред ночі, і повертатися додому вони також уночі.

Середня школа в Україні була не досконалою. Всього у 1914-1915 р. діяло 117 чоловічих, 232 жіночих гімназій, 42 реальних і 63 комерційних училищ. У них відповідно навчалось 36 817, 60 292, 12 187 та 19 639 учнів. На фоні державних шкіл вигідно вирізнялися приватні середні навчальні заклади. У колегії імені Павла Галагана, яка функціонувала в Києві з 1871 р. по 1920 р., у навчальному процесі домінували народні духовні традиції. За рівнем науковості викладання, інтелігентності, вихованості випускників сучасники прирівнювали цей заклад до Царськосельського ліцею, Оксфордського та Кембрійського коледжів. Колегія виховала справжню плеяду вчених, діячів культури і освіти, серед них президент АН України В.Липський, академіки А.Кримський, Н.Котляревський, В.Грабар, К.Костюк, М.Максименко, письменники М.Драй-Хмара, П.Филипович, художники М.Пимоненко, М.Мурашко та багато інших. Цей же заклад закінчив і автор

¹ Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні. - К., 1991. - С. 315.

гімну "Ще не вмерла Україна" Павло Чубинський.¹

Проте таких навчальних закладів в Україні було мало, діяли вони не тривалий час. За свій демократизм, не визнання офіційних програм, викладання українською мовою та використання у навчальному процесі елементів українознавства ці школи закривалися, а їхні вчителі переслідувалися.

Відповідно до потреб промисловості з кінця століття у промислових центрах відкриваються професійно-технічні навчальні заклади. Їхня діяльність регламентувалася "Основними положеннями про промислові училища", прийнятими у 1888 р. Всі училища діяли на основі індивідуальних статутів, за навчальними планами і програмами, що затверджувалися кожним навчальним закладом. На вивчення загальноосвітніх предметів у них відводилося від 10,6 до 30,4% загального часу. Відома діяльність Маріупольського нижчого механіко-технологічного училища, Горлівського гірничого училища, Слов'янського нижчого гірничозаводського училища. Херсонського ремісничого училища тощо. Як правило, технічні училища, в яких навчалися підлітки з 12-14 років, випускали підмайстрів. Ремісничі школи готували кваліфікованих робітників різних спеціальностей: ковалів, токарів, слюсарів, ливарників тощо.

З початку століття відкриваються ремісничі сільськогосподарські школи та учбові заклади окремих видів професійної школи - мореходні, художньо-промислової освіти тощо.

Вища освіта в Україні продовжувала залишатися недосконалою. На початок 1917 року на всій території України, що входила до складу Російської імперії, діяли 27 вищих навчальних закладів (навчалася 35,2 тис. студентів).² Серед них було три університети: у Харкові, Києві, Одесі, три технічних інститути (Київський політехнічний інститут, технологічний інститут у Харкові та Катеринославський гірничий інститут). Діяли Харківський ветеринарний інститут. Київський і Харківський комерційні інститути, Київська і Одеська консерваторії, сім вищих жіночих курсів, Ніжинський історико-філологічний інститут.³

Таким чином, усі вищі навчальні заклади були зосереджені тільки у п'яти містах України, в яких провідні вчені і викладачі теж плекали національний дух, дбали про подальший розвиток вітчизняної науки, культури, освіти.

У задушливій, затхлій обстановці російського великодержавного шовінізму та утиску царату зусиллями учителів-просвітителів у школах різних типів відчувалась досить сильна опозиція нав'язуванню примусової русифікації українського шкільництва. Передусім то були прогресивні

¹ Основи національного виховання /За заг. ред. В.П.К у з я, Ю.Д.Р у д е н к а, 30.С е р г і й ч у к. - Умань, 1993. - С. 71.

² Історія Української РСР. - ТІІ. - С. 434

³ Вища школа Української РСР за 50 років: У 2 ч. - Ч. 1. - К., 1967. - С. 13.

учителі пошевченкової доби, які прагнули в умовах заборони української культури здійснювати виховання молоді на кращих традиціях національної педагогіки та шкільництва.

Досить велика плеяда прекрасних учителів українських шкіл назавжди вкарбовані в історію вітчизняної освіти і педагогіки.

Заслуговує теплих слів добре ім'я учителя Левка Івановича Боровиковського (1806-1889), вихованця Полтавської гімназії і Харківського Університету, викладача історії латинської мови в Курській гімназії, Новочеркаській гімназії, незабаром - в Полтавській гімназії.

Між іншим, Л.І.Боровиковський, крім педагогічної діяльності, був і поетом шевченкової доби. В передмові до однієї із збірок він писав: "Моя мати - Україна: вона мене голубила й годувала, і на все добре наставляла. Як щира дитина, я її слухав - і повік не забуду, що вона мені говорила, як на все добре вчила - як з людьми жити, як на світі добре робити..."¹ Власне, це і педагогічне кредо Левка Івановича.

Тож учитель-філолог, учений-фольклорист, етнограф, лінгвіст, поет-романтик Левко Боровиковський заслуговує доброї пам'яті на крижальях історії української педагогіки і школи.

Не менш цікава доля учителя шевченкового часу, який офіційно мав ще й титул доктора богослов'я, Сидора Івановича Воробкевича (1836-1903). Він народився на Буковині в родині вчителя богослов'я, на десятому році життя уже лишився круглим сиротою... По закінченні семінарії приймає приходи Давидени, Руську Молдавицю (Південна Буковина), а з 1867 року отримує посаду учителя співу в Чернівецьких семінарії і гімназії. По закінченні Віденської консерваторії (1869) стає учителем музики і співу у середніх навчальних закладах, керує народними хорами, а із заснуванням Чернівецького університету (1875) стає його викладачем по класу постановки голосу, хорового співу, деригування. С.І.Воробкевич записав і опублікував сотні українських, румунських і молдавських народних пісень, які почав збирати з 14-річного віку і продовжував усе своє 67-річне життя.

Не можна не назвати вчителя пошевченкової пори, вихованця історико-філологічного факультету Харківського університету Василя Степановича Гнилосирова (1836-1901), який усе своє життя віддав освітянській справі, працював учителем, а з 1873 р. директором Канівської повітової школи. В.С.Гнилосиров був прихильником демократичних перетворень в системі народної освіти, прагнув викладати рідною мовою, багато зробив по догляду за могилою Т.Г.Шевченка, її впорядкування і охорони. Він усе своє життя виховував учнівську молодь у повазі до національних святинь і символів. Увійшов відомий учитель до історії літератури під псевдонімом А.Гавриш-Гнилосиров. Що ж, нехай під таким же ім'ям талановитий учитель пошевченкової доби увійде і до історії

¹ Див.: Боровиковський Л. Твори. - К.: Сяйво, 1929. - С. 135.

української педагогіки.

Учитель літератури Василь Семенович Мова (1842-1891) довгий час працював в катеринославській Маріїнській жіночій гімназії. Він закінчив юридичний факультет Харківського університету кандидатом прав, і, як найчастіше бувало в учительських колах того часу, багато працював в літературі, між іншим, під псевдонімом В.Лиманський. Певно, під впливом місця розташування рідного хутірця біля Солодкого лиману, що на Кубані. В.С.Мова-Лиманський з роду козацького сотника Чорноморського Стародерев'янківського куреня. Перекоаний вільнодумець, знавець і популяризатор творчості Кобзаря, один з перших авторів поетичного перекладу "Слова о полку Ігоревім" рідною мовою, автор кількох оригінальних творів у поетичних збірках "Проліски", В.С.Мова-Лиманський мав товариські стосунки з багатьма прогресивними вчителями України пошевченкової доби.

Вихованець Чернігівської гімназії і Київського університету Микола Андрійович Вербицький (1843-1909) викладав словесність в Полтавській, а потім в Чернігівській гімназіях. Йому був притаманний бунтарський норов, глибоке переконання у необхідності демократичних перетворень в системі і змістові народної освіти України, у практичній діяльності прагнув виховувати найсвятіші людські почуття на кращих зразках українського фольклору, на творах Тараса Григоровича Шевченка, будив у учнівської молоді почуття гідності і гордості належати до дивного українського миролюбивого, працьовитого і пісенного народу.

Володимир Олександрович Кобилянський (1895-1919) із свідоцтвом про складені іспити на помічника народного вчителя їде учителювати в села Буковини та Галичини. Мало відомостей про учительську діяльність та й взагалі про коротке життя В.О.Кобилянського збереглося, а що витікає з його поетичних творів, свідчить про його глибокі патріотичні переконання, про прагнення виховувати молодь на образах Олекси Довбуша і Лук'яна Кобилиці, опришків і гайдамаків-лицарів свободи, до яких він ставився як до національних героїв.

Окремою і самобутньою постаттю на терені української культури і просвітництва є Іван Іванович Манжура (1851-1893), життя і творчість якого пройшли здебільшого на Катеринославщині (нині Дніпропетровська область).

Гнаний царатом із шостого класу гімназії за "непокірну вдачу", згодом - з другого курсу Харківського ветеринарного інституту, до якого 1870 року І. Манжура вступив вільним слухачем, і де б не працював потім - скрізь зазнавав переслідувань. Визначний український поет, фольклорист та етнограф, історик і учитель усе

І.І.Манжура

доросле життя перебивався приватними уроками, мізерним підзаробітком в редакціях катерино-славських журналів і газет, для яких писав статті про виховну, формуючу і виховну роль народно-поетичних творів, народних обрядів і традицій.

Тому, не дивлячись на постійну прискіпливу увагу поліції і різних департаментів, натхненного співця і захисника покривджених і знедолених, І.І.Манжуру обирають 1887 р. дійсним членом Харківського історико-філологічного товариства, а 1891 р. - дійсним членом Товариства аматорів природознавства, антропології та етнографії при Московському університеті.

Прижиттєві збірки поезій "Степові думи та співи" (1889) і фольклорних творів "Сказки, пословицы и т.п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губ. И.И.Манжура" (1890) ще за життя автора вивчалися в навчальних закладах Середньої Наддніпрянщини.

Знесилений у боротьбі із злиднями, постійними переслідуваннями, надломлений жахливими умовами життя і тяжкими хворобами, І.І.Манжура помер на 42-му році життя в Катеринославі як бездомний жебрак. Так і похований на історичному Севастопольському цвинтарі, і лише на початку шестидесятих років уже ХХ ст. віднайдено могилу великого страдальця і рукописні зошити у фондах Державної публічної бібліотеки АН України. В одній із поезій мандрівного талановитого учителя і вченого є рядки "Я син твій, нене-Україно...". Такий же знедолений і зневічений син, якою була тоді Україна для більшості своїх дітей...

У кінці ХІХ - на початку ХХ ст. активною діяльністю відзначилися "Просвіти", які ставили собі за мету сприяння освіті українського народу його рідною мовою. Перша організація "Просвіти" виникла у 1898 році у Львові. Революція 1905-1907 рр. сприяли відкриттю просвітніх товариств у Києві, Одесі, Чернігові, Житомирі, Катеринославі, Кам'янець-Подільському, Миколаєві та інших містах. Вони впроваджували в школи українську мову, історію України, дбали про видання українських підручників, книг, порушували питання про відкриття українських шкіл, проводили свята за народними традиціями тощо. У цей період видавництвом "Український вчитель" були видані "Українська граматика для школи" Г. Шерстюка, "Арифметика для українських шкіл" О.Кониського, "Граматика (Букварець)" С.Черкасенка та ін.

Значну просвітницьку роботу проводив педагогічно-освітній щомісячник "Світло", що видавався "Українським вчителем". Журнал висвітлював питання дошкільного, шкільного та позашкільного виховання, відстоював права української школи та української мови в ній. У журналі давалися цінні поради вчителям, вихователям, батькам з різноманітних освітньо-виховних проблем. Діяльності товариств "просвіти" протидіяла вся система самодержавства, з її механізмом переслідувань та репресій.

То ж прогресивні діячі освітнянської ниви, громадськість кінця ХІХ - початку ХХ ст. відстоювали національну суть, зміст і традиції українського

шкільництва, педагогічної думки.

Завдяки їх невтомній праці вдалося зберегти основи національного шкільництва і традицій, української педагогічної думки.

16.2. Педагогічні ідеї в творчості українських просвітителів кінця XIX - на початку XX ст.

XIX ст. не вирішило освітніх проблем в Україні. Український народ, перебуваючи у складі Російської та Австроугорської імперій не мав своєї національної школи. Уряди цих держав все робили аби викоринити із школи українську культуру, рідну мову. І робилися це цілеспрямовано, послідовно. Як уже зазначалося, тільки у другій половині XIX ст. в Російській імперії були проведені акції, спрямовані проти української школи, а саме: у 1863 р. міністр внутрішніх справ П.Валуєв видав циркуляр, яким забороняється випуск українською мовою будь-якої літератури, окрім творів "изящной словесности". Проте і їх друкування всіляко обмежувалося; у 1876 р. царем видано т. з. Емський Указ про заборону введення українських книжок із-за кордону (в першу чергу мається на увазі із Галичини, яка перебувала в складі Австро-Угорщини). Заборонялося видавати книги на "малороссийском наречии", пісні, ноти тощо; у 1884 р. закриваються усі українські театри; у 1895 р. забороняються українські дитячі книжки; у 1908 р. Указом сенату Росії переслідувань зазнає вся українська наука і культура як така, що "шкідлива для безпеки Російської імперії"; у 1914 р. цар Микола II своїм указом скасовує українську пресу та впроваджуються інші антиукраїнські заходи.

Ці акції викликали бурхливу реакцію з боку українського народу і його духовної еліти: вчителства, письменників, вчених, діячів культури, мистецтва тощо.

Провідною ідеєю їхньої просвітньої діяльності стала боротьба за українську школу, відстоювання права українців навчати своїх дітей рідною мовою на засадах багатомовної національної культури.

Просвітителі цього періоду продовжують справу своїх великих попередників К.Д.Ушинського, О.В.Духновича, Т.Г.Шевченка, М.П.Драгоманова, І.Я.Франка та інших, які вважали, що справа просвіти є разом і справою національного відродження українського народу.

В.Д.Грінченко, Л.І.Глібов, П.А.Грабовський, М.С.Грушевський, С.Д.Русова, С.В.Васильченко, Леся Українка, М.М.Коцюбинський, Г.Г.Лубенець та багато інших, засуджуючи політику царизму в галузі освіти, відстоювали необхідність навчання дітей рідною мовою. Вони порушують питання про незадовільне становище народних шкіл та їхніх вчителів.

Діячі культури і освіти кінця XIX-початку XX ст. продовжували традиції українського просвітництва, започатковані діяльністю М.І.Костомарова, Т.Г.Шевченка, П.О.Куліша, О.В.Духновича та інших і

розвивали українську освітню ідею в нових суспільно-історичних умовах.

Л.І.Глібов

Леонід Іванович Глібов (1827-1893) всесвітньо відомий український байкар, був талановитим учителем. За походженням Л.І. Глібов із с. Веселий Поділ Хорольського повіту, а дитинство і юність пройшли в с. Горбах Кременчуцького повіту. Вихованець Ніжинського ліцею, учителював три роки в містечку Чорний Острів на Поділлі, а з 1858 р. в Чернігівській гімназії.

Як типовий просвітитель-демократ Леонід Іванович Глібов критично ставився до тодішньої системи навчання і виховання, фізичних покарань учнів, приниження їхньої людської гідності;

відстоював введення в народних школах нових, дієвих методів, нового змісту освіти, заснованого на передових досягненнях науки, підтримував і пропагував нові підручники, зокрема "Букварь южнорусскій" Т.Шевченка, "Арифметику (Щотницю)" Д.Морозова, граматики І.Деркача і Л.Яценка, наукові й педагогічні праці К.Шейковського, інших прогресивних авторів.¹

Л.І. Глібов, мабуть, одним із перших в Україні висловив думку про необхідність поширення через пресу педагогічного досвіду, здобутків науки і культури. Відстоював потребу створення мережі позашкільних і позакласних закладів на зразок "кіндер-клубів", які б здійснювали художньо-естетичне та моральне виховання молодого покоління. Підкреслював роль особистості вчителя, його благодійну місію, значення співробітництва школи, сім'ї і громадськості. Свої байки адресував дитині, відзначав корисність їх змісту і для дорослих.

Як активний діяч недільної школи Леонід Іванович виступав у "Черниговском листке" за поширення грамотності серед народу. Піднімав і деякі теоретичні питання освіти, систематично висвітлював роботу цих закладів, закликав місцеву інтелігенцію всіляко їх підтримувати - матеріально і морально.

В газеті "Черниговский листок", що заснована з ініціативи Л.І.Глібова і яка проіснувала 1861-1863 рр., учитель-байкар публікує цикл статей з питань національної педагогіки, у полеміці на сторінках газети відстоює право навчати і виховувати учнівську молодь рідною мовою, стверджує перспективу української літератури і літературної мови.

В Чернігівському архіві збереглися документальні свідчення про те, як губернатор сповіщав попечителя київського учбового округу про неблагодійність Л.І.Глібова і про заборону вчителю-байкарю жити в губерньському місті...

Помітний слід в історії української педагогічної думки полишив

¹ Марценюк С.П. Про педагогічне спрямування творчості Л.І.Глібова //Рідна школа. - 1993. - № 11-12. - С. 18.

Трохим Оврамович Зіньківський (1861-1891). У своїх працях "Національне питання в Росії", "Штунда", "Українська раціоналістична секта", "Молода Україна, її становище і шлях", байках, прозових творах просвітитель досліджує витoki духовності українського народу, обстоює його право на національну самобутність, самотворчість, бо вважає життя певного народу частиною життя світу. Виходячи з цієї тези, Зіньківський винить російський імперіалізм за "змоскалювання нашого народу", за яким іде "національна деморалізація".

Він вважає прибічників асиміляції народів варварами, які бажають "щоб люд увесь мав одну голову, щоб її відтяти одним махом. І ось такі культурні варвари вважають головною річчю вийнати душу з народу, знищити його культуру й моральну істоту, асимілювати".

У праці "Молода Україна, її становище і шлях" (1890) Зіньківський з боєм пише про втрати народом своєї інтелігенції, потоки якої "течуть у рідні моря, доповнюють здебільшого чужі води, лишаючи Україну без усякого духовного напою". У цьому певна роль зденаціоналізованої школи, яку на думку Зіньківського, треба вивести з-під опіки імперської держави. Програми шкіл, їх мова і наявність асигнування має цілком перейти до рук громадян.¹

Павло Арсенович Грабовський (1864-1902) у педагогічних статтях "Про розвиток шкільної освіти в Ахтирському повіті Харківської губернії", "Децо про освіту на Україні", "Децо у справі жіночих типів" змальовує жалюгідне становище школи, яка не була фактором освіти, а несла безпросвітну темряву та нещасття. Його непокоїло те, що школа служила не всьому народу, а тільки пануючому стану. Він вважав, що освіта має бути вільною від туману релігійного й шовіністичного.

Особливо різко критикує П.А.Грабовський ставлення держави до народного вчителя, який переслідується урядниками, духовенством, представниками місцевої влади. Поет змальовує образи народних вчителів, які самовіддано трудяться на ниві народної освіти. У вірші "Трудівниця" він порівнює діяльність сільської вчительки з променем, який освітлює все дитяче життя.

Вагоме місце у поезії Павла Грабовського посідають вірші, присвячені дітям. У віршах "До дітей", "До школи", "Трудівниця" та інших він показує свою глибоку любов та повагу до маленьких громадян, закликає вчителів виховувати їх чесними, корисними для суспільства.

П.А.Грабовський

¹ Болтівець С. Апостол українського просвітництва //Жива вода, 1992. - № 12.

Леся Українка

зрозуміла мету і завдання освіти, дидактичні функції і призначення навчальних книг.

Зростаючи як поет і просвітитель, Леся Українка розкривала численні соціально-педагогічні проблеми тогочасного суспільства, протестуючи проти експлуатації дітей ("В катакомбах"), проти відсталості українських церковнопарафіяльних шкіл (нарис "Школа"), проти заборони в школах кращих підручників для учнів і книг для читання (посібник К.Д.Ушинського "Родное слово", книг для читання Й.І.Паульсона та ін.). Леся Українка високо цінувала ідеального українського вчителя, роль друкованої книги у вдосконаленні кожним власних поглядів, прагнення ніколи не зупинятися на досягнутому.

Педагогічні, філософські, соціально-естетичні погляди Лесі Українки стали значним вкладом в царині становлення українського шкільництва, теорії і практики навчання і виховання учнівської молоді.

М.М.Коцюбинський

Леся Українка - Лариса Петрівна Косач-Квітка (1871-1913), як і всі українські просвітителі-гуманісти, критикує систему освіти, якою не забезпечується навчання усіх дітей трудящих. У нарисі "Школа", опублікованому у журналі "Народ" у 1895 р., вона показує запустіння початкової школи на Волині, нестерпні злидні учительки цієї школи.

Змалку Л.Українка виявила зацікавленість шкільництвом, і ще юнкою, створюючи підручник із стародавньої історії східних народів для меншого брата, вона правильно

Михайло Михайлович Коцюбинський (1864-1913) з власного педагогічного досвіду глибоко знав і любив дітей, стан освітньої справи. У публіцистичних статтях "Шкільні справи", які публікувалися у житомирській газеті "Волинь", письменник показував масову неграмотність населення, безправ'я народних учителів, висвітлював догматичні методи навчання, принизливе ставлення окремо вчителів до учнів тощо.

Художні твори М.Коцюбинського про дітей і для дітей спрямовані на перегляд змісту і форм трудового виховання, перебудови сімейного виховання на засадах національної етнопедагогіки, виключаючи з нього насильство, жорстокість ("Подарунок на іменини") тощо. М.Коцюбинський гнівно викривав негідні вчинки учителів і нікчемних учительок, батьків, у яких рівень педагогічної культури практично дорівнює

нулю. Але ж М.М.Коцюбинський до всього іншого викривач соціальної нерівності, такої згубної для дітей і дитинства ("Ялинка, "Маленький грішник") тощо.

М.Коцюбинський виступав за вивчення дитячої психології, а діти, на його глибоке переконання, повинні навчатися рідною мовою на кращих художніх творах української класики і дитячого фольклору. І реалізувати на практиці такі грандіозні завдання можуть українські учителі, свідомі національного обов'язку, високо моральні і високо кваліфіковані фахівці своєї справи.

С.В.Васильченко

Виразником національно-демократичної педагогіки початку ХХ ст. був Степан Васильович Васильченко (Панасенко) (1879-1932). Талановитий педагог і письменник, він у своїй творчості фокусував актуальні проблеми тогочасного шкільництва та педагогічної думки.

У педагогічних працях "Народна школа і рідна мова на Україні", "Записки учителя", "Записки із життя сільських учителів" та ін., а також у своїх художніх творах "Над Россію", "З самого початку", "Божественна Галя", "Гріх", "Вечеря", в автобіографічному нарисі "Мій шлях" та багатьох інших С.В.Васильченко правдиво

змальовує школу та її тогочасні проблеми. Педагог висміює русифікаторську політику царизму, стоїть за навчання дітей рідною мовою. Для цього він акцентує увагу на необхідність складання навчальних посібників рідною мовою, маючи за взірці відомі підручники К.Д.Ушинського, Б.Д.Грінченка.

У багатьох творах С.Васильченко порушував проблему народного вчителя. Він правдиво висвітлює різні сторони діяльності вчителів, показує залежність їхньої долі від злиднів, знущань чинів з "гудзиками та кокардами", а також сільського начальства: учитель-трудівник постійно зазнає на собі їхнє свавілля, він завжди "загнаний, з вимученим обличчям, хворобливим блиском в очах, завжди мовчазний, завжди покірний".¹

Протестом проти переслідувань вчителів, проти перебування їх у стані недоїдання та голоду прозвучало звернення просвітителя до можновладців: "Скиньте з нас сумні шати, дайте нам працювати просто й чесно, дайте нам людського життя, бо ми не хочемо бути каліками".²

Васильченко у багатьох своїх творах проявив себе глибоким знавцем психології дітей і підлітків. Він показує, що селянські діти - розумні, кмітливі, працьовиті від природи, їм потрібна ласка, уважне ставлення з боку вчителя.

Плідно працював на ниві народної освіти Тимофій Григорович

¹ Васильченко С. Твори. - Т. 4. - С. 40.

² Там само. - С. 38.

Лубенець (1855-1936 рр.). Його практична діяльність народним вчителем, викладачем гімназії, інспектором Київського навчального округу, директором народних училищ Київської губернії відзначена піклуванням про будівництво шкіл, створенням дитячих садків, бібліотек, організацією курсів для народних вчителів, шкіл для дорослих, вечірніх класів для дорослих тощо.

Т.Г.Лубенець

У центрі його практичної та науково-педагогічної діяльності є проблеми організації, теорії та методики початкового навчання. Праці Лубенця: "Педагогічні бесіди" (1908-1913 рр.), "Про наочне викладання" (1911 р.), "Граматика", "Читанка" (1883 р.), "Зернинка" (в 4-х частинах для читання, письма та практичних вправ у початкових класах), "Керівництво до "Зернинки" - методичний посібник для вчителів, "Рідна нива", Буквар і Читанка (20-ті роки ХХ ст.), "Завдання для самостійних письмових вправ", "Збірник арифметичних задач та методичне керівництво до нього", "Письмові самостійні роботи у початковій школі" є золотим фондом вітчизняної теорії та методики початкової освіти.

На превеликий жаль, багато навчальних книг Лубенця не використовувалися у школі. Така доля спіткала Граматику (український буквар) та Читанку, створені педагогом у 1883 р. Вони були заборонені Міністерством освіти з тієї причини, що навчання грамоти українською мовою не допускало^{ся} в школі. Засуджуючи таку освітню політику царизму, Т.Г.Лубенець все своє життя боровся проти насильницької русифікації української молоді, боронив право свого народу навчати дітей рідною мовою. Це дало підставу попечителю Київського навчального округу у поданні міністру освіти назвати Т.Г.Лубенця "шкідливим для державної служби службовцем". Наслідки не примусили себе чекати - 26 червня 1913 р. Т.Лубенця звільнено з посади директора народних училищ.

Не маючи змоги писати підручники українською мовою, написані ним інші навчальні книги та методичні посібники мали багаторазові перевидання і довготривало використовувалися у школі. Так, "Зернинка" та "Керівництво до Зернинки" перевидувалися більше 10 разів, а "Збірник арифметичних задач та методичне керівництво до нього" мали 17 перевидань.

З властивою йому принциповістю Т.Г.Лубенець виступав проти тілесних покарань учнів. У 1913 р. він виступив на I Всеросійському з'їзді з питань народної освіти з доповіддю "Витяг про покарання", в якій засудив деспотизм російської школи, обстоював гуманістичну педагогіку.

Досить плідною була науково-педагогічна діяльність Олександра Федоровича Музиченка (1878-1940 рр.), який працював учителем гімназії у Києві, викладачем педагогіки Ніжинського історико-філологічного інституту.

Його твори "Що таке педагогіка і чого вона навчає", "Сучасні педагогічні течії в Західній Європі і Америці" та інші, відбивають прогресивні погляди автора і сприяли поширенню демократичних педагогічних ідей у вітчизняній педагогіці.

Зокрема, О.Ф.Музиченко засуджував наявність у системі народної освіти т. з. туликкових шкіл і обстоював наступність і єдність всіх ланок системи, щоб учні могли "вільно і без перешкод переходити з нижчої школи в середню, із середньої у вищу..."¹

Працюючи над проблемою змісту освіти, Музиченко розробляє і обґрунтовує критерії визначення змісту загальної освіти. На основі він пропонує до навчального плану школи включати предмети, що дають можливість учням пізнати природу, людину та ставлення людини до природи. У зв'язку з цим вчитель, на думку педагога, має володіти глибокими знаннями, новітніми теоріями навчання та виховання.

Значну роль у поширенні нових педагогічних ідей зарубіжних педагогів та становлення педагогічної освіти відіграли професор педагогіки і психології Київського університету Степан Андрійович Ананьїн (1875-1942 рр.) та відомий психолог і педагог, професор Новоросійського університету Микола Миколайович Ланге (1858-1921 рр.)

С.А.Ананьїн вперше в історії вітчизняної науки широко висвітлив різні зарубіжні теоретичні напрями у педагогіці гербартініанства, теорію громадянського виховання та трудової школи Г.Кершенштейнера, експериментальної педагогіки Е.Меймана тощо.

М.М.Ланге домігся у Новоросійському університеті розділення курсу філософії на дві самостійні дисципліни - філософію та педагогіку, а також впровадження нового курсу історії педагогіки, що було вперше у вищій школі Росії. У навчальному процесі за його наполяганням були введені семінарські заняття з окремих тем історії шкільництва та педагогічних теорій. Велике значення Ланге приділяв експерименту як методу науково-педагогічних досліджень. Без нього вважав вчений, наукові висновки залишатимуться непевними і неточними.

Цінні педагогічні думки висловив прогресивний педагог Олексій Павлович Флеров (1866-1954 рр.) з питань визначення мети виховання, розробки методики уроку тощо.

У надзвичайно тяжкий для України час, мов проліски крізь крижану кору, пробивалися і розквітали таланти унікального дослідника музичного фольклору українців, музичних ігор, автора самобутньої методики естетичного виховання учнів В.М.Верховинця (1880-1938), багатьох інших педагогів, хто присвятив своє життя національному шкільництву.

¹ Музиченко А. Что такое педагогика и чему она учит. - М., 1912. - С. 167.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Зберіть матеріали про історію розвитку шкільництва, освіти і педагогічної думки у вашому ріднокраї. Узагальніть зібраний матеріал і викладіть його реферативно, окремим пунктом подайте розповідь про життя і творчість відомих місцевих діячів освіти і педагогіки.

2. Т.Г.Лубенець вважав, що для морального виховання не існує і не може бути ні програм, ні підручників, ні виробленого методу. Як Ви думаете стосовно цього питання? Що ж веде, на думку Т.Г.Лубенця, до успіху морального виховання?

3. Чому царський уряд ставився вороже до намагань українських просвітителів підняти справу народної освіти, видання елементарних підручників для народу? Невже елементарна освіта українців завдала б шкоди інтересам Російської імперії? Обгрунтуйте свої висновки.

ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

В о л о ш и н В. Я. Т.Г.Лубенець про активність розумової діяльності /У кн.: Педагогіка. Республ. науково-методичний зб. - Вип. 13 - К., 1974. - С. 138-147.

Г р и ц е н к о М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917-1966 рр.). - К., 1966.

Історія педагогіки /За ред. М.С. Гриценка. - К., 1973.

К о н о в е ц ь О. Ф. Просвітницький рух в Україні: ХІХ - перша третина ХХ ст. - К., 1992.

Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки /За ред. С.А.Литвинова. - К., 1959.

ТЕМА 17. НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА І ПЕДАГОГІКА В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ

17.1. Розвиток українського шкільництва в УНР.

Змагання українського народу за відродження національної школи, що велися протягом XIX та початку XX ст., увінчалися успіхом восени 1917 року. Повсюди в Україні почали відкриватися українські школи. Створений Центральною Радою Генеральний Секретаріат народної освіти включився до розбудови освітньої справи, яка мала задовольнити потреби українського народу у рідній школі. Очолив Генеральний Секретаріат і активно взявся за розбудову національної системи освіти Іван Матвійович Стешенко (1873-1918). Він пише статтю "Про українську національну школу", в якій гостро виступив проти такого стану, коли корінне населення не має своєї рідної школи. Стешенко переконує в необхідності створення національних шкіл для інших національних груп, що проживають в Україні. Спираючись на підтримку Центральної Ради, бере активну участь у проведенні першого Всеукраїнського вчительського з'їзду (5-6 квітня 1917 р.), який прийняв рішення про утворення Всеукраїнської вчительської спілки. І.М. Стешенко став організатором II Всеукраїнського вчительського з'їзду (10-12 серпня 1917 р.), Всеукраїнського професійного з'їзду (13-15 серпня) та наради в справі організації народної освіти в Україні (15-20 грудня 1917р.), на яких був вироблений і схвалений план національної освіти, організації українського вчителства; поліпшення підготовки і матеріально-побутових умов педпрацівників. Стешенко стояв на тому, аби всі народності, котрі проживають в Україні, знали її мову, літературу, географію та історію. Генеральний Секретаріат освіти накреслив широку програму національного виховання, основні положення якої викладені в брошурі "Поміч учителю в справі національного виховання". У ній давалися рекомендації педагогічним радам як серед учнів організувати гуртки, українські бібліотеки, театральні вистави, літературно-вокальні вечори, лекції, подорожі, екскурсії, товариства, спілки учнів та ін. Секретаріат звернувся "До української людності": "Нині кожен народ може розвиватися повною мірою, будувати життя своє так, як треба для його щастя... Досі не пускали в школу рідної мови, бо хотіли знищити наш народ, не давали розвиватися його духові. Тепер школа має бути рідна, в ній діти навчатимуться і чужому, і своєму, знатимуть про своїх батьків та дідів, що працювали для нашого щастя. Генеральний Секретаріат вважає, що у кожного народу повинні бути свої рідні школи, як це є по всьому світі."¹

20 травня 1917 року Генеральний Секретаріат оголосив декларацію,

¹ М а й б о р о д а В. К. Організатор рідної школи в Україні //Поч. школа. 1992. - № 11-12.

якою намічалася програма щодо реорганізації народної освіти. В ній, зокрема, відзначалося, що секретаріат має на меті насамперед з'єднати у своїх руках все керування шкільною освітою, а саме: догляд за проведенням на місцях українізації школи, організацію видання підручників, відшукування і приготування учителів для шкіл та поміч їм у згуртуванні їх у професійні товариства.

Генеральний Секретаріат, здавалося б, взяв на себе непосильну ношу. Адже до 1917 року не було жодної української школи, для новостворених шкіл треба складати докорінно нові навчальні плани, посібники, підручники тощо. Актуальною була і кадрова проблема. Значна частина вчителів була зрусифікованою і якщо не вороже, то байдуже ставилася до проблем української національної школи.

Ці та інші проблеми успішно вирішувалися, бо шкільна справа стала всенародною. Український народ з ентузіазмом взявся за створення українських шкіл та їх утримання. Заслугою Секретаріату стало й те, що він подбав про ліквідацію т. з. тупикових шкіл, якими були в царській Росії народні училища і проголосив єдність та наступність усіх навчальних закладів від початкової школи до університету.

7 листопада 1917 року відбулася історична подія. Третім універсалом Центральна Рада проголосила створення Української Народної Республіки і зосередження в своїх руках усієї повноти влади.

В умовах суверенної України розбудова національної школи піднялася на новий рівень.

З перших днів проголошення Української Народної Республіки українське вчителство активно включається в процес відродження національної системи освіти і виховання. Україна була зруйнована, їй нав'язана інтервенція більшовицької Росії, Польщі, Німеччини, становище ускладнювалося внутрішнім бандитизмом, але і у такий скрутний час до освітян долинув заклик Михайла Грушевського до праці: "...культура і школа повинні робити своє діло навіть і в сих тяжких обставинах, властиво тим більш напружувати свої сили і засоби в боротьбі проти здичання і злості".

Уряд УНР питанням розбудови національної освіти в Україні надав першочергової ваги.

Відродження і розбудова національної школи в УНР стала всенародною державною справою. В усіх населених пунктах: селах, селищах, хуторах відкривалися українські школи. "Кожне село намагалося мати в себе українську школу, складало приговори, збирало кошти, відводило помешкання, давало ґрунт, розшукувало вчителя. Вчителство, знаючи, якій школи потребує населення, стало домагатися організації курсів з українознавства."¹

¹ Сірополко С. Народна освіта на українських землях і в колоніях. /У кн.: Українська культура. - К., 1993. - С. 72-73.

При Генеральному Секретаріаті створювалися секретаріати національних меншостей (польські, німецькі, єврейські та ін.); вироблено план широкої українізації, укладаються українські підручники, термінологічні словники, програми для початкової школи, а такого з українознавства..

У жовтні 1917 р. відкривається Київський український народний університет у складі трьох факультетів. А в Київському, Одеському, Катеринославському університетах відкриваються факультети з російською, єврейською і польською мовами викладання.

Були підготовлені матеріали про відкриття 18 українських гімназій на Київщині, 16 на Полтавщині, по 5 на Поділлі і Херсонщині, по 2 на Волині та Катеринославщині і 1 на Чернігівщині, 47 учительських семінарій, 3 учительських інститути.¹

28 грудня 1917 року Центральна Рада приймає рішення про реформацію шкільної справи. В УНР ліквідуються шкільні округи, на місці яких створюються комісаріати з представників усіх народностей. Зокрема склад комісаріатів мав складатися із чотирьох українців та по одному із росіян, поляків, євреїв тощо. Цим рішенням скасовувалися дирекції та інспекції народних шкіл. Замість них встановлювався інститут губернських та районних комісарів народної освіти та при них - шкільні ради.

Уряд УНР, враховуючи всенародний потяг до рідної школи, дбає про забезпечення (доступність) навчання усіх дітей шкільного віку.

Школа оголошувалася загальноосвітньою семерічною, у складі двох ступенів. У першому ступені час навчання визначався у 4 роки; у другому - 3 роки; у першу чергу забезпечувався перший ступінь навчання.

Освіта в УНР проголошувалася безплатною, носила демократичний характер. Нарівні з українцями право навчатися на рідній мові гарантувалося дітям національних меншин, що мешкали в Україні.

З проголошенням IV універсалу самостійності України Генеральний Секретаріат перетворюється у Міністерство народної освіти УНР і продовжує освітню політику свого попередника.

Великий внесок у розбудову національної школи вніс Міністр народної освіти і мистецтва УНР 1918-1919, згодом - Міністр Віровизнань - (1919-1924) І.І.Огієнко - визначний вчений, культурний діяч, він же прославлений православний митрополит Іларіон.

За його участю і безпосереднім керівництвом було розроблено "Проект петлюрівської єдиної школи та батьківського комітету на Україні". Основні ідеї і положення цього проекту нашли відбиття в рішеннях Другого з'їзду Всеукраїнської учительської спілки.

Вчительством України, Міністерством освіти та мистецтва на чолі з

¹ М а й б о р о д а В. К. Організатор рідної школи в Україні // Поч. школа, 1992. - № 11-12.

І.І.Огієнком була проведена значна робота по аналізу і узагальненню стану освіти в Україні та проектуванні структури, змісту справді народної освіти національної школи,

Проекти Міністерства та Уряду УНР, багаточисельні ідеї освітян щодо розбудови нової школи по суті склали концепцію національної освіти. В основу її було покладено такі провідні принципи: громадсько-державний характер освіти, коли ініціатором національної школи є не тільки держава, а й батьківська громадськість; рівні права усіх громадян, незалежно від національності, раси, соціального походження і становища, статі, віросповідання на здобуття загальної освіти; навчання дітей рідною мовою, вивчення української мови - обов'язкове для учнів будь-якої національності; різнотипність і диференціація навчальних закладів; демократизація усіх сторін шкільного життя, запровадження в освітянську практику виборів керівних органів школи, вчителів та інших працівників школи; використання найдоцільніших варіантів навчальних планів і програм з урахуванням інтересів і можливостей учнів та батьків; найвищим органом управління навчального закладу є шкільна рада, яка обирається на демократичних засадах; пріоритетений характер фінансування та морального забезпечення школи за рахунок фондів освіти, що формувалися із різних джерел доходів (місцевого бюджету, вкладів зацікавлених відомств, підприємств, кооперативів, товариств, приватних осіб, благодійних організацій, надходжень за платні послуги школи); повна фінансово-господарська самостійність школи і народний характер освітньо-виховної діяльності школи".

Ці принципи були і є методологічними орієнтирами організації національної школи.

Уряд УНР, вчительство України все робило аби положення концепції національної освіти і виховання носили не декларативний характер, а втілювалися у життя. Зокрема першочерговим завданням вважалося введення безплатного і обов'язкового навчання в нижчих та вищих початкових школах України. Уже в 1919 році в Україні діяло 50244 початкових шкіл, 1211 вищих початкових училищ, 865 гімназій, 72 реальних, 89 комерційних, 19 торгових, 53 духовних училищ тощо.

Була проведена українізація школи всіх ступенів від початкових до двох університетів, які відкрилися в Києві та Кам'янець-Подільську. Вперше було засновано Українську Академію Наук, Педагогічну Академію, Академію мистецтв, Національну бібліотеку, історичний Український музей, Державний симфонічний оркестр тощо. Засновано ряд великих видавництв, які випускали твори українською мовою "в нечуваному до ті числа примірників: весь край укрався сіттю українських книгарень тощо".¹

¹ Майборода В. К., Майборода С. В. Національні школи України: Історія, розвиток, уроки // Рідна школа, 1993. - № 7.

Зроблене в УНР в галузі освіти є незначною частиною державної програми розбудови української школи. Новий режим зірвав процес національного відродження в Україні. Та здобутки УНР в галузі розбудови національної школи мають велике пізнавальне і практичне значення сьогодні в Українській незалежній суверенній державі. Влада, науковці, вчителство мають зробити глибокий аналіз досвіду УНР в галузі національного шкільництва і краще з нього взяти для сьогодення.

17.2. І. І. Огієнко - фундатор українського шкільництва

І.І.Огієнко

Велика роль у справі відродження національної культури, науки освіти і педагогіки часів УНР належить І.І.Огієнку.

Людина фантастичної працьовитості, енциклопедичних знань, неординарного бачення проблем національного виховання, І.І.Огієнко лише за 1917 перший рік проголошення УНР, опублікував такі конче потрібні дивовижні праці: "Українська граматична культура: Розгляд підручників, з яких можна вчитись і вчити вкраїнської мови", "Вчимося рідної мови: Нариси про мову вкраїнську", "Український правопис, його історія і закони", "Орфографічний словник", "Рідна мова в українській школі", "Тернистим шляхом: Про кривди народу вкраїнському", "Одродження української церкви", "Українська мова: Показчик літератури до вивчення нашої мови", "Історична хрестоматія української мови: Зразки нашої мови з найдавніших часів", "Найперші завдання української філології", "Молитовник мовою вкраїнською", "Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу" (два видання) та ряд інших, не говорячи про статті, розвідки, наукові дослідження, що оприлюднені на сторінках тогочасних журналів і газет.¹ Ці публікації надихали українське вчителство на звитяжну працю по розбудові рідної школи.

В різні часи свого життя і діяльності І.І.Огієнко був членом багатьох наукових товариств і активно працював у них. Це Товариство Нестора Літописця в Києві (з 1912 р.), Товариство Любителів Давньої Писемності в Петрограді (з 1912 р.), Архівна Комісія в Києві (з 1913 р.), Архівна Комісія в Катеринославі (з 1914р.) та ряду інших.

¹ Докладніше див.: Жулинський М. Людина праці і обов'язку //Наука і суспільство, 1990. - № 11. - С. 23.

Оцінити творчий спадок І.І.Огієнка як просвітителя і науковця, визначного теоретика і практика української педагогіки можливо лише за умови оприлюднення бодай основних творів одного з найбільш яскравих фундаторів шкільництва і педагогічної думки Української Народної Республіки і наступних етапів розвитку освітянської справи в державі.

Не втрачають свого значення епохальні праці Івана Огієнка, написані після повалення УНР. Вони пронизані духом відродження української нації і культури, "Чистота і правильність української мови" (1925), "Складання української мови" у 2 т. (1938), "Українська церква" у 2 т. (1942), "Історія української літературної мови" (1950), "Слово про Ігорів поход: Дослідження" (1949), "Іконоборство" (1954), "Українська церква за час Руїни" (1956), "Кн. Костянтин Острозький і його культурна праця" (1958), Збірка поезій "Філософія містерій" (1957) та значний ряд інших, які свого часу відіграли надзвичайно важливу роль у пробудженні діячів школи, педагогіки, освіти і культури від летаргічного сну та застереження української нації від примусового знищення, і які ще потребують всебічного осмислення, вивчення і повернення народові, якому він слугував всюди, на будь-якій посаді, куди доля кидала славетного сподвижника українського Відродження.

Але ж І.І.Огієнко до того ж створив "Історію словника української мови", "Словник мови Шевченка", "Словник місцевих слів", "Український стилістичний словник", "Повстання азбуки і літературної мови у слов'ян" і значний ряд інших оригінальних творів. Певно, зовсім не дарма І.І.Огієнка називали титаном мислі і одержимим в праці.

І.І.Огієнко редагував українські журнали "Рідна мова", "Наша культура" (Варшава), "Віра й культура", "Слово істини" (Канада).

Не можна не нагадати, що саме І.І.Огієнко став автором першого в Україні перекладу "Нового заповіту" (Львів, 1937), книги книг Біблії, над перекладом якої працював сім років, проте Британське Біблійне Товариство той переклад визнало найкращим, найточнішим у світовій біблеїстиці.

І.І.Огієнко працював учителем загальноосвітньої школи, приват-доцентом, професором Київського університету по кафедрі історії української мови та літератури; був членом Ради Міністра Освіти УНР, Головою комісії по виробленню нового статуту Вищої школи України та Головою Правописної комісії; ректором Державного Університету в Кам'янець-Подільському; Міністром освіти України, Міністром Ісповідань, Головноуповноваженим Уряду УНР, професором Варшавського університету, доктором філософії університету у Брно (Чехословаччина) тощо.

1940 року професор І.І.Огієнко хіротонізований на архієпископа Холмського і Підляського і прибирає ім'я Іларіона, а через три роки стає Митрополитом.

З 1947 р. І.І.Огієнко проживає в Канаді (Вінніпер) і з 1951 року стає головою Української Грекоправославної церкви в Канаді і ревно бореться за

збереження і продовження діяльності української автокефальної церкви за межами України, де мешкає кілька мільйонів співвітчизників, що за різних обставин опинилися за її межами.

В Україні життя, літературна, наукова, просвітницька діяльність професора І.І.Огієнка, його невтомна боротьба за духовне відродження нації, навчання, виховання, освіту і національний гарт підростаючого покоління по-справжньому ще не досліджені, а кілька статей лише окреслили тему.¹

Важлива біографічна деталь проливає світло на розвиток педагогічного хисту, інтересів і талану визначного українця: поряд із здобуттям основної освіти (військово-фельдшерська школа, історико-філологічний факультет Київського університету) Іван Огієнко закінчив Вищі Педагогічні Курси у Києві (1912). Тому формування педагогічних поглядів І.І.Огієнка відбувалося протягом тривалого часу, вимагало значних зусиль їх носія і кропіткої, під час виснажливої, праці.

Найбільш суттєвими в системі педагогічних поглядів І.І.Огієнка слід вважати:

- навчання і виховання підростаючого покоління України як держави мусить здійснюватися українською (державною) мовою;
- система навчально-виховних закладів повинна будуватися на засадах національної школи і педагогіки і працювати на українській мові;
- навчання і освіта для дітей усіх верств населення повинні бути доступними, незалежно від соціального, майнового, расового чи віросповідального походження та ін.

Ці погляди були і є прогресивними, тому в процесі відбудови національної школи за часів УНР стали основопологаючими, фундаторськими, на яких зводилось шкільництво і визрівала педагогічна думка в незалежній Україні.

Невтомна праця І.І.Огієнка на ниві розбудови національної школи і науки сьогодні в прикладом служіння рідному народу.

17.3. М.С.Грушевський про українську школу.

За часів УНР розквів просвітницький талант ще одного визначного українця, професора, видатного вченого, публіциста, громадського діяча, першого Президента України Михайла Сергійовича Грушевського (1866-1934), який невтомно боровся за відродження української школи і педагогіки. Перу вченого належить біля двох тисяч друківаних наукових праць,

¹ Основні з них: Б і л а н А. Іван Огієнко //Українська культура, 1992. - № 1; Жулинський М. Людина праці й обов'язку //Наука і суспільство, 1990. - № 11; Маркушевич А. А. На Батьківщині // Рідна школа, 1993. - № 9, його ж: Велетень науки. - Там само, 1993. - № 10.

більшість з яких присвячені історії України. Це - "Історія України-Руси", "Ілюстрована історія України", "Історія української козаччини" та багато інших.

Творчий доробок вченого є невичерпним джерелом для національного відродження українського народу, розбудови Української держави, патріотичного виховання молоді.

В період відбудови національної школи України творча спадщина М.С.Грушевського знову займає провідну роль у відновленні національної самосвідомості учнівської молоді, підвищення рівня педагогічної культури батьків учнівської молоді, відновленні незамулених джерел української етнопедагогіки - теоретичні праці визначного гуманіста виходять масовими тиражами.¹

М.С.Грушевський

Педагогічні погляди М.С.Грушевського сформувалися в період назрівання національних і пролетарських революційних перетворень і особливо зміцнили в часи створення і існування Української Народної Республіки. Квінтесенцією педагогічних поглядів М.С.Грушевського слід вважати такі переконання визначного вченого-просвітителя:

- школа і освіта здійснюються на засадах традицій національної культури обов'язково рідною мовою;
- національна самосвідомість повинна бути домінуючою у вихованні моральності;
- школа, освіта і педагогічна наука в суверенній і незалежній державі мусять бути незалежними від будь-якого чужинського впливу крім творчого засвоєння кращого досвіду учительських, науково-дослідних та інших гуртів і об'єднань.

Творчість і діяльність М.С.Грушевського носила різнобічний характер: вчений-історик, літературознавець, фольклорист, публіцист, письменник. Виявив себе вчений і педагогом, просвітителем свого знедоленого народу.

М.С.Грушевський надавав виключну роль народній школі у духовному житті народу. Він приходить до висновку, що всі наміри чужинців колонізувати Україну починалися із переслідувань і заборон української школи, мови, письменства і культури. Так було, коли Українські землі перебували у складі Речі Посполитої, Росії, Австро-Угорщини, Оттоманської

¹ Грушевський М. С. Наріє історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця ХІХ сторіччя. - К., 1991; його ж: Хто такі українці і чого вони хочуть. - К., 1991; його ж: Історія України. - К., 1992; Як жив український народ. - К., 1992 та ін.

імперії. Не змовляючись між собою, уряди цих країн вбачали в українській школі найгіршого противника своєї колонізаторської політики. Аби приборкати українську людність вони закривали народні школи, забороняли викладання українською мовою в усіх навчальних закладах, переслідували національно свідомих вчителів та інших діячів школи.

Вершити цю негідну справу чужоземцям допомагало українське панство. Будучи жадібним до влади, чинів і мастків, які можна було одержати із рук колонізаторів, воно запопадливо стало на шлях співробітництва з поневолювачами і швидко денаціоналізувалося, відмовившись від рідної мови, культури, традицій свого народу.

Досліджуючи історію України кінця XVI початку XVII ст., М.С.Грушевський писав, що повна денаціоналізація українських магнатських і шляхетських родів відбувалося інтенсивно, на протязі одного покоління. Сини непримиренних борців за православну церкву 1590-х років у 1620-1630 рр., робить висновок вчений, уже є ревнісними католиками. Їм чужі національні українські інтереси.

Ще в гіршому становищі опинилося вітчизняне шкільництво за часів панування на українських землях царської Росії. М.С.Грушевський нагадує, як московське духівництво завело цензуру на українські книжки. Цар Петро і його наступники заборонили друкування книжок українською мовою, а в українських школах почали заводити великоруську мову, а згодом і русифікували всю освітянську справу. Політика русифікації призвела до того, що освіта для українських дітей стала малодоступною, незрозумілою, зводилася до зазубрювання, муштри. Вчений пише, що таке учіння "дітям мука, учителєві мука, а науки як кіт наплакав". Русифікована школа, вважає просвітитель, стала засобом відлучення дітей і молоді від школи, що негативно позначилося на стані українського суспільства. Колись, за козацьких часів, країна загальної грамотності перетворилася у страшенну пустку. "Між українським народом грамотних стало удвоє менше ніж між народом великоруським: у деяких губерніях українських між українцями ледве знайдеться один грамотний на десять душ".

Просвітитель висміює єзуїтську політику російських властей, які заявляли слідом за міністром внутрішніх справ Валуєвим про те, що "никакого особенного малоросийского языка не было, нет й быть не может". При цьому свою позицію стверджують тим, що самі українці не хочуть вчити дітей українською мовою. Насправді ж селянин не вагаючись у різних куточках України вимагав, аби їхніх дітей вчили українською.

М.С.Грушевський засуджує суперечки про те, бути українській мові, чи ні. Українська мова є не говіркою, а мовою прадавнього народу і вона має право розвиватися "законно і природньо".

Постійна заборона української мови, зневага до неї з боку премудрих і сильних, кари і муки тих, хто її обстоював, породили у суспільстві думку про вимирання мови, а разом з нею і українського народу. М.С.Грушевський

вірять у життєздатність свого народу: "живе він і жити буде во віки". У помочі йому, на думку просвітителя, буде рідна мова, "викохана любов'ю до свого народу темного і убогого, до своєї Землиці рідної".

Головною умовою існування національної школи М.С.Грушевський вважав навчання рідною мовою. Без такого навчання український народ, на думку вченого, не вийде з темноти, убозства і поневіряння. Він схвально оцінює діяльність Ушинського, Корфа, Весселя та інших діячів освіти, які відстоювали право дітей неруських народів навчатися рідною мовою. Вчений засуджує освітню політичну царату, за якою переслідувалася українська школа. Багатьом народам Росії як полякам, латишам, естонцям царський уряд дозволив відкривати різні школи, тільки не українському. Дітям українців належало вчитися на малозрозумілій російській мові і виходили "у житте темними сліпцями, без знання, без освіти. Нехай нидіють у біді й темноті".

У статті "Колишня освіта і теперішня темнота" вчений робить висновок про те, що "всі інші народи, які дійшли добробуту, освіти, доброго ладу, дійшли тільки завдяки тому, що мали просвіту на своїй рідній мові." Це ним стверджується і на прикладі України, яка в часи Козацької республіки, звільнившись від утисків іноземців, досягла небувалого розвитку освіти. М.С.Грушевський посилається на спогади грека Павла Алепського, який, проїздяючи Україною, був здивований загальною письменністю українців. Майже в кожному селі була школа, в якій вчилися усі діти: хлопчики і дівчатка, чого не знала на той час Європа. Існували школи грамоти, братські, козацькі полкові школи, Києво-Могилянська Академія та низка інших навчальних закладів. Їх викладачі не тільки навчали дітей та молодь, а й розвивали українське письменство, науку, мистецтво. "Український народ, пише вчений, як порівняти його до московського, приміром, був тоді далеко розумніший, освіченіший, проворніший. З України потім ціле століття находила на Московщину мода, що там заводили школи, бібліотеки, вчили, писали і друкували. Довгий час усі вищі духовні в Московщині були з українців, бо своїх учених там не було. Довгі часи Московщина жила українською наукою, поки своєї нарешті не розвила, працею та заходами тих же українських учених".

Цей приклад переконує в тому, що тільки в умовах незалежної України можливе відродження і подальший розвиток національної школи. Проте і в наші дні впровадження української мови у навчальний процес школи здійснюється мляво, зустрічає багато перешкод. Ніби передбачаючи таке, М.С.Грушевський закликав наполегливо добиватися того, щоб по школах у нас "учено по-українськи: треба про се скрізь і всякому нагадувати, бо інакше школа нічого не pomoже освіті нашій". Це застереження просвітителя сьогодні актуальне як ніколи. Існуючі Закони "Про мову" та "Про освіту" досить непослідовно визначають статус української мови в системі освіти. Тож і не дивно, що українська мова повертається до школи досить повільно.

Піклуючись про навчання рідною мовою, М.С.Грушевський неод-

поразово наполягав на тому, щоб освіта носила національний характер, базувалася на своїй народній українській основі. У рідній школі учні мають прилучитися до надбань духовної культури свого народу, його історії, культури, традицій, звичаїв, побуту тощо. Це значить, що зміст освіти і виховання має відбивати національні особливості українського народу, внаслідок чого в учнів мають формуватися народний світогляд, національна свідомість, характер, спосіб мислення, діяльність, народна мораль тощо. Треба, щоб навчальними планами і програмами передбачалося вивчення українознавчих дисциплін, кожний шкільний предмет мав відбивати здобутки і надбання українського народу в галузі науки, техніки, культури, мистецтва, духовних цінностей побутового життя тощо.

Шовіністичну політику Російського царизму в галузі освіти в Україні гідно продовжувала нова імперія - СРСР. У роки комуністичного режиму в Україні малися спроби відродити національну школу, але не досягли успіху, бо сама ідея національної школи суперечила суті імперської держави. Проголошення України незалежною державою викликало до життя відродження національної школи і всієї системи виховання. Це є не якимось другорядним, а першочерговим завданням. М.С.Грушевський підкреслював, що серед усіх потреб нашого національного життя потреба рідної школи найголовніша, бо народ, який не мав своєї школи, може бути пасербом чужих народів, а ніколи не виб'ється на самостійну дорогу існування.

Наполягаючи на тому, щоб освіта базувалася на національній основі, вчений вважав, що українська мова має бути не тільки викладовою, а й вживаною дітьми в усіх сферах життя. Народ має розмовляти своєю мовою, інакше зароджується почуття своєї неповноцінності, меншовартності.

Борючись за те, щоб дати українцям повну свободу і спроможність розвивати свої писемство, науку, шкільництво, М.С.Грушевський викликав лють і ненависть у офіційній партократії, яка, користуючись владою, стала безпідставно звинувачувати вченого-патріота в буржуазному націоналізмі. Насправді ж М.С.Грушевський ніколи не впадав до будь-якого націоналізму, наполягав, щоб в українських школах вивчалася російська мова, а в українських школах Австро-Угорщини - німецька. Наполягав просвітителю і на тому, щоб нарівні з рідною історією, культурою в українській школі вивчалася життя, історія, культурні традиції і інших народів. Проте таке вивчення не повинно ставити рідну мову і культуру до "мужицької", "нікчемної", другорядної. Школа, на думку М.С.Грушевського, повинна дбати про недопустимість духовної асиміляції, національного нігілізму, що ведуть до втрати молоддю національної свідомості і гідності.

Чи не вперше в історії України М.С.Грушевський став дослідником української релігійної думки, простеживши її від дохристиянської доби, через християнізацію України-Русі та українське відродження XVI-XVII ст.

аж до релігійних шукань народних мас в XIX ст.¹

Велику увагу приділяє М.С.Грушевський проблемам дидактики. Всі навчальні предмети школи він ділить на дві групи. Одні предмети мають дати можливість учням з'ясувати їх роль у житті і пізнати його суть, а інші вчать засобам використання всіх умов життя для свого добробуту. При цьому вчений підкреслює умовний поділ предметів на такі групи, бо часто одні й ті ж предмети служать як першому, так і другому завданню.

Вчений підкреслює важливе значення гуманітарних дисциплін у шкільному навчанні. Вони повинні дати людині "пізнання себе і своїх відносин до заокочичного світу, і се пізнання переводять, так би сказати, в проекції часу і просторони, в розрізах вертикальних і горизонтальних, в перспективах сучасного життя і його історії, яка зрештою вживається до помочі скрізь, для вияснення і усвідомлення сучасного становища - служать підставою його інтерпретації".

З огляду на це М.С.Грушевський підкреслює соціально-виключну виховуючу роль історії. Аналізуючи стан викладання шкільного курсу історії він відзначає догматизм і застарілі традиції античної історіографії та схоластичного середньовічного літописання. Вчений засуджує подання в школі історії "вибраних народів" та "ефектних, блискучих" епох. Така історія є необ'єктивною, бо вона залишає в тіні окремі народи, країни, які мали величезне конструктивне значення в історії людства. Він наполягає, щоб всі епохи були відповідно оцінені, бо в противному разі буде не історія, а уривки, фрагменти з історії людства.

Історія має служити перемозі й закріпленню ідей і настроїв гуманності і демократизму, а не бути знярядям людожерного шовінізму, національної виключності й ура-патріотизму.

Першоосновою громадянського виховання М.С.Грушевський вважає історію рідного краю. Наслідком її вивчення має бути культ рідних традицій, рідної сторони, моральних вартостей, виявлених нею - справ попередніх поколінь, котрі своїми жертвами, стражданнями і подвигами, працею мислі і працею рук привели на нинішній щабель життя нинішнє громадянство.

На думку М.С.Грушевського, національно-духовне, інтелектуальне відродження українського народу можливе за умови, коли школа буде діяти на засадах демократизації, гуманізації, пріоритетності загальнолюдських і національних цінностей. За таку народну школу він пропонує боротися громадськості, вчителству. Прикладом цієї боротьби М.С.Грушевський подає общину села Теслугів Лубенського повіту на Волині. Селяни на волосному сході постановили, щоб у їх волості відкрили народну школу²

¹ Див.: Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. - К., 1992.

українською мовою. На повітовому з'їзді в Дубні вони ж поновили своє рішення. Селяни прийшли до висновку, що коли їхні діти будуть навчатися рідною мовою, то всяку науку засвоювали б ґрунтовніше, ліпше. У статті "Промовили" М.С.Грушевський подає думку про те, що тільки вимоги громадськості можуть вплинути на уряд щодо перегляду українського шкільництва.

Активну роль у цій справі М.С.Грушевський відводить народному вчителю. Він має різними шляхами наповнювати освіту національним змістом. Вчителям вчений заповідає "горнутися до свого українського, заохочувати до нього, розширювати його всякими способами".

Таким чином, теоретична спадщина М.С.Грушевського, його активна практична діяльність на стезі відновлення національної школи, педагогіки, культури і державності в Україні об'єктивно мали прямий вплив на формування, розвиток, становлення і зміцнення системи освіти в УНР, наукових установ і науки, що у свою чергу прямо і опосередковано вплинули на збереження національного духу серед українців континентальної держави і діаспори в різних куточках світу.

Творча спадщина М.С.Грушевського - невід'ємна природна частка світового історіографічного процесу, в якому перемогли позитивістські погляди вченого, спрямовані на соціально-економічне дослідження вітчизняної історії. М.С.Грушевський відмовився від традиційних схем, занурюючись до вивчення базисних явищ феодального суспільства і збагачуючи науку новими документами (першоджерелами).

Обґрунтуванням вченим історичного значення рідної мови і рідної школи в суспільстві є дороговказом на шляху духовного відродження України, розбудови її національної школи.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ:

1. Складіть визначення ролі суспільно-громадської і педагогічної діяльності та теоретичної спадщини професора І.І.Огієнка у відновленні національної школи, освіти і педагогіки України. Мотивуйте свої судження.

2. Київські науковці В.К. та С.В.Майбороди вважають принципи концепції національної освіти і виховання, розроблені в УНР, методологічними орієнтирами організації національної освіти в наші дні. Проаналізуйте доведення чи спростування такого твердження. Висловіть свої судження.

3. Виходячи із знання основних праць М.С.Грушевського, назвіть основні його педагогічні погляди. Що їх об'єднує? У чому їх постійна актуальність?

ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦОВАННЯ:

Грушевський М. С. Про українську мову і українську школу. - К., 1991; його ж: Історія України, приладжена до програми вищих початкових шкіл і нижчих класів шкіл середніх. - К., 1992; його ж: 3 історії релігійної думки на Україні. - К., 1992.

Огієнко І. Українська культура: Академічна промова на одкритті Українського Народного Університету в Києві //Наука і суспільство, 1990. - № 11. - С. 25-31.

Кирчів І. Внесок Івана Огієнка в українську етнографію і фольклористу //Нар. творчість та етнографія, 1995. - № 4-6.

Ляхоцький В. Освітянський подвиг Івана Огієнка // Почат. школа, 1997. - № 1.

Мазур В., Розовик Д. Перші кроки національної школи //Наука і суспільство, 1993. - № 2.

ТЕМА 18. ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ С.Ф.РУСОВОЇ ТА Г.Г.ВАЩЕНКА

18.1. С.Ф. Русова про національну систему освіти та виховання.

Нинішній непевний час українського шкільництва та педагогіки сягає у 20-30 роки, коли тоталітарний режим обірвав процес відродження української національної системи освіти та виховання, що мав місце в УНР, та в період "українізації" в УРСР. "Марш мільйонів на шляху до української школи" було зупинено. Розпочався шалений наступ на здобутки української культури, освіти, науки. Школа була перетворена у засіб геноциду проти українців, головним завданням якої стала русифікація корінного населення, спотворення його національного світогляду, свідомості, характеру, відлучення від традицій, звичаїв, культури свого народу.

Активні просвітителі, що проявили себе у процесі розбудови національної системи освіти і виховання, С.Ф.Русова, М.С.Грушевський, І.О.Огієнко, Н.Д.Полонська-Василенко і немало інших, зазнають переслідувань та принижень, забороняються їхні праці. Пізніше така ж доля спіткала видатного українського педагога Григорія Ващенко.

Сьогодні ми повертаємося до їх спадщини, яка є цінним дороговказом на шляху розбудови української національної школи. Цій проблемі присвятила своє життя Софія Федорівна Русова - видатний педагог, історик, письменниця, видавець, громадський і політичний діяч України, її світогляд склався у процесі спілкування з визначними діячами української культури: Старицьким, Лисенком, Чубинським, Драгомановим, Антоновичем, Русовим та ін.

С.Ф.Русова

Народилася С. Русова (дівоче прізвище Ліндфорс) у 1856 р. у с.Олешня на Чернігівщині в аристократичній сім'ї. Її батьки були іноземного походження: батько, Федір Ліндфорс, шведського, а мати, Ганна Жерве, французького. Софія, зростаючи в українському середовищі, серцем і душею прийняла болі України і віддала всі свої сили на визволення її народу з темряви.

Педагогічну діяльність Софія розпочала у 1871 р. П'ятнадцятирічною дівчинкою разом із сестрою Марією організувала перший в Києві український дитячий садок. Про цей період свого життя Софія згадувала: "Коли я подала моє прохання тодішньому

попечителеві шкільної округи Антоновичеві, він з недовірям похитав головою. "Ви самі ще дитина... Хто ж вам довірить дітей". Але все ж дав свій дозвіл".

З цього часу і аж до смерті, (померла 1940 р. у Празі) вона невтомно і незрадливо працювала на ниві українського шкільництва.

Ким тільки не доводилося працювати Русовій: вихователем дитячого садка, вчителем школи, викладачем і професором на Вищих Жіночих курсах, Фребелівському педінституті в Києві, в Кам'янець-Подільському університеті (лектором педагогіки), професором педагогіки Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі; була членом Української Центральної Ради. Головою департаменту дошкільної та позашкільної освіти в уряді УНР, фундатором жіночого руху в Україні, співробітником багатьох журналів, співзасновником української педагогічної академії тощо.

Але якими б питаннями державної, наукової чи громадської діяльності не займалася С.Ф. Русова, проблеми виховання і освіти української молоді у неї завжди були на першому плані. Дітей вона вважала найдорожчим скарбом і тому постійно піклувалася про зростання майбутнього народу. Аналізуючи стан тодішнього навчання української молоді, гнівно засуджує колоніальну систему освіти, яка калічить розум і душу дітей, кидає їх на розпутьтя. Школа засуджується нею, як така, що не відповідає національному духовному складові українського народу, а народ зневірився у такій школі. З цієї причини С.Ф. Русова все своє життя присвятила пошукам шляхів створення і розбудови української національної школи. Куди б не кидало її життя - працюючи на Чернігівщині, в Києві, Кам'янець-Подільському, перебуваючи в еміграції, педагог-просвітитель відкриває нові школи, дитячі садки, в яких навчає дітей, допомагає вчителям та вихователям по-новому підійти до виховної справи. Прикладом творчого, мистецького розуміння освітнього процесу є створені нею український буквар, читанка, географія Європи, географія позаєвропейських країн тощо.

Перу Софії Русової належать фундаментальні праці з педагогіки: "Дошкільне виховання", "Теорія і практика дошкільного виховання", "Дидактика", "Сучасні течії в новій педагогіці", "Роль жінки в дошкільному вихованні", "Моральні завдання сучасної школи", "Єдина діяльна (трудова) школа", "Нова школа" та інші

Багато педагогічних творів С.Ф. Русової ще не опубліковано. Одні лише назви цих праць становлять довжелезний список, серед яких найбільш фундаментальними є "Соціальне виховання, його значення в громадському житті", "Практичні поради до виховання дітей", "Національна школа у різних народів", "Середньовічні університети".

Отакі рукописи книг С.Ф. Русової конають в колись головному архіві України і досі лишаються невідомими українському читачеві. Дивна доля дивної жінки, унікального педагога ще не знайшла свого літописця-аналізатора, бо кілька статей про С.Ф. Русову ще не створюють її творчого педагогічного портрета,¹ а ми, її нащадки, "безмежно вдячні цій прекрасній

¹ Д а ц ю к Г. Софія, бо мудра // Почат. школа, 1992. - № 1; П р о с к у р а О. Софія Русова талантивита дочка України // Почат. школа, 1993. - № 3.

жінці, яка не злякалась в'язниці і утисків, не спинилась на вихованні лише своїх дітей, а їх було четверо. Зазначимо, що за "українофільську діяльність", як писала сама С.Ф.Русова, її не раз заарештовували. Зокрема, двічі вона сиділа у київській Лук'янівській в'язниці, а також у Катеринославі та Харкові. Ми вдячні їй за ту педагогічну спадщину, що, безумовно, принесе велику користь працівникам дошкільного виховання, вчителям і широкій педагогічній громадськості.¹

Її невтомна педагогічна, наукова та громадська діяльність була спрямована на розробку концепції національної освіти і виховання. Українська національна школа, на думку Русової, має мету українськими засобами виховати розумну працювиту дитину, не відірвану від свого рідного народу, а навпаки - пов'язану з ним пошаною до усього свого, знаннями того, серед чого вона виростає.

З таких дітей Україна справді мала б рідних синів - щирих робітників на ниві народній, творців її майбутньої літописної долі. Отже, національна система освіти і виховання має інформувати національно свідомих громадян української держави. Ці переконання С.Ф.Русової стали нормою її життя, науковою позицією, мірилом справжньої духовної цінності.

На жаль, і в умовах незалежної суверенної України часто здійснюється безнаціональне виховання, що веде до подальшого духовного занепаду та, за висловом О.Потебні, "спідліття нації".

С.Ф.Русова наполягає, щоб виховання розпочиналося з народження дитини. Засобами колискової, забавлянок, народних казок, ігор, пісень, лічилок, загадок тощо має здійснюватися прилучення дітей до національної культури та етнізація особистості. Педагог стверджує: "Нація народжується коло дитячої колиски, лише на рідному ґрунті, серед рідного слова, пісні здатна вирости національне свідомо дитина". Найдієвішим засобом національного виховання Русова визнає рідне слово. Саме через слово дитина сприймає духовні цінності народу, його світобачення та світосприймання, здійснюється її художньо-образне мислення, засвоюється нею мораль, історичний досвід народу тощо.

У системі національної освіти і виховання Софія Русова надзвичайну увагу приділяла дошкільному вихованню, яке, на її думку, є мостом, що перекидається між школою й родиною. Саме в цей період закладаються цільність особистості, її устремління, нахили. Коли дитячий "ранок", пише С.Ф.Русова, проходить у несприятливих обставинах, дитина виростає слабою, з хисткою волею й небезпечними нахилами.

У своїх працях "Націоналізація дошкільного виховання", "В дитячому садку", "Дошкільне виховання" та інших глибоко розробляє методику навчання та виховання дітей: досліджує проблеми розвитку мови і мовного навчання, науки чисел, морально-соціального виховання, підготовки

¹ Калениченко Н. П., Копиленко Н. Б. Софія Русова // Рідна школа, 1991. - № 12. - С. 71.

педагогічних кадрів (садівниць) тощо.

Не применшуючи роль дошкільного виховання, Русова виключне значення у зрощенні дітей надає матері, називаючи її найкращим керманичем, природною вихователькою.

Альтернативи національному вихованню С.Ф.Русова не визнає, вважаючи, що тільки національне виховання забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти. Вона прагне того, щоб педагог не був скутий догматичними циркулярами, якими визначається зміст освіти та добір методів навчання. Вчитель має бути розкутим і самостійним у складанні навчальної програми, у використанні форм та методів навчальної діяльності.

Головним завданням педагога С.Ф.Русова вважає розвиток самостійності дитини. Треба "не вчити дитину, не давати їй готове знання, хоч би й саме початкове, а більш усього збудити в дитині її духовні сили, розворушити цікавість, виховати її почуття, - щоб очі дитини вмiли бачити, вуха дослухатися до всього, рученята вмiли заходжуватися й коло олівців, і коло ножиць, і коло глини, й коло паперу".

Категорично засуджує Русова бездумну сувору шкільну дисципліну, виступає за панування у навчальному закладі жвавого настрою, веселості, поваги, уваги і любові до дітей.

С.Ф.Русова переконана в тому, що в рідній школі розкриватимуться всі природні задатки дитини, яка набуватиме гармонійного розвитку. Це можливе при умовах якщо виховання буде індивідуальним, пристосованим до природи дитини; національним, відповідатиме соціально-культурним вимогам життя; буде вільним, незалежним від певних вимог на ґрунті громадської організації.

Рідна, українська школа, на думку С.Ф.Русової, є першою політичною і соціально-педагогічною вимогою кожного народу, який скидає з себе ланцюги гніту, скидає ту кригу байдужості, якою окуто було його серце за часів утисків і пригноблення вільної думки, його національної свідомості. Варто прислухатися до цієї позиції видатного педагога і державного діяча і в наш час, бо неухага з боку держави до розбудови національної школи сьогодні гальмує розвиток самої держави.

У демократичній рідній школі весь зміст освіти і організація навчання мають відповідати національним інтересам, враховувати освітні традиції українського народу, здобутки національної культури, особливості української дитини. Остання, підкреслює С.Ф.Русова, не дуже експансивна, вона занадто вразлива й часто-густо ховається од інших своїми переживаннями; до неї треба підходити з ласкою, привернути її до себе повагою до її індивідуальності, треба збудити її цікавість, тоді виявиться талановита вдача дитини й озветься її глибока чулисть.

Педагог постійно нагадує вчителям про необхідність врахування індивідуальних особливостей дітей. Образно порівнюючи дітей із куцями в саду, вона підкреслює, що як серед розмаїття куців не має двох однакових,

так і всі діти різняться між собою почуттями, думками, характерами, здібностями. Вчитель та батьки мають знати своїх вихованців різнобічно і розвивати їхні духовні і фізичні сили.

С.Ф.Русова розглядає навчально-виховний процес у його єдності, вважаючи, наприклад, що виховувати моральні якості окремо неможливо. На її думку моральним вихованням має бути пройняте все навчання, все життя.

Провідним методом виховання С.Ф.Русова вважає гідний для наслідування приклад дорослих і всіх тих з ким спілкується дитина. Через те, вважає вона, треба, щоб вихованці у своєму оточенні бачили якнайбільше добра і краси.

Дитина має зростати не пасивним спостерігачем оточуючого, а усвідомлювати свої і чужі вчинки шляхом обмірковування, самоаналізу. Вчитель, батьки повинні використовувати кожний випадок боротьби між злом і добром аби виробити в дітях власні судження, давати змогу в різних обставинах життя, виявляти свою "мужність, добре серце і правдиве поведіння".

С.Ф.Русова рішуче відкидає твердження шовіністів про те, що національне виховання приведе український народ до самоізоляції від європейського і світового культурного процесу. І в наш час, ці ж спекуляції мають місце з боку різного роду псевдоінтернаціоналістів.

Ніби передбачаючи подібне, С.Ф.Русова дає їм обґрунтовану відповідь: "Національне виховання забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли його творчі сили не будуть покалічені, а навпаки - дадуть нові оригінальні, самобутні скарби задля вселюдського поступу: воно через пошану і любов до свого народу виховує в дітях пошану і любов до других народів і тим приведе нас не до вузького відокремлення, а до широкого єднання й світового порозуміння між народами і націями".

Аналізуючи світовий досвід шкільництва, С.Ф.Русова приходиться до висновку, що прогрес мають ті народи, які збудували добре організовану національну школу. За приклад вона ставить народи Німеччини, Англії, Японії, які краще інших вичерпали у своєму вихованні власні глибокі національні скарби і надали вільний розвиток національній психології. У таких державах національне виховання виробляє у дитини, стверджує С.Ф.Русова, не подвійну хистку моральність, а міцну, цільну особу. Провідне місце у навчанні, фізичному і духовному зростанні дітей С.Ф.Русова надає народному вчителю. Він має бути національно свідомим українцем, що володіє високим рівнем культури, педагогічними надбаннями попередніх поколінь педагогів, скарбами народної педагогіки, здатний творчо використовувати їх на практиці. Просвітитель застерігав вчителів від рутинерства, формалізму, казенної дисципліни. Носій добра і краси, вчитель ніколи не вживає щодо дітей кари або погроз. На переконання педагога любов до дітей - той ґрунт, на якому виховання досягає своїх завдань.

С.Ф.Русову дуже хвилювала політична і соціальна незахищеність

українського вчителя. Постійна матеріальна скрута, переслідування, безправність у всіх сферах життя негативно позначаються на його загальнокультурному і професійному рівні. Такий вчитель мало що може зарадити у виховній справі. Суспільство має створити для вчителя такі умови, щоб він не на словах, а на ділі почувався вільним, щасливим, незалежним у правовому й економічному становищі. Тоді він матиме можливість на творчість, демократизм, у своїх діях здійснюватиме людинотворчу місію у суспільстві.

Концепція національної системи освіти і виховання С.Ф.Русової має надзвичайну актуальність для розбудови української незалежної держави. Нею керуються держава і суспільство у розв'язанні сучасних проблем вдосконалення діяльності системи національної освіти і виховання в Україні.

Заповітом і наказом звучить звернення С.Ф.Русової до сучасного покоління: "...Народ, що не має своєї школи, попасає задніх, йому замкнено двері до пишного розвитку своїх культурних сил, він засуджений на пригноблене становище, на постійне вживання чужого хліба; живе він не по своїй живій думці, а чужим розумом. Такому народові, який не має своєї школи й не дбає про неї, призначені економічні злидні й культурна смерть. Ось через що сучасним гаслом усякого свідомого українця мусить бути завдання: рідна школа на Україні".

18.2. Г.Г.Ващенко про національне виховання української молоді.

Дивовижна, як і у більшості талановитих національних педагогів, чий талант розквіт напередодні виникнення і утвердження Української Народної Республіки, доля одного з творців української виховно-освітньої системи професора Григорія Григоровича Ващенко (1878-1967).

Г.Г.Ващенко

Вітчизняні історики педагогіки у своєму розпорядженні практично не мають достовірних джерел про життя, теоретичну і практичну діяльність колись популярного в Україні педагога, який повертається на батьківщину першими публікаціями віцепрезидента Координаційного осередку українських громадських центральних установ у Європі (Брюссель) Омеляна

Коваля¹ та німецького дослідника творчої спадщини А.С.Макаренка і його

¹ К о в а л ь О. (Брюссель, Бельгія) Григорій Ващенко - творець української виховно-освітньої системи // Рідна шк., 1993. - № 3; його ж: Передмова / до кн. Григорій Ващенко. Виховний ідеал: Підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків. - Полтава, 1994.

сучасників Гьотца Хіллінга (Марбург)¹, адже саме в еміграції провів значну частину свого життя Григорій Григорович Ващенко.

Виходячи з цих умов, і доводиться будувати розвідку про життя, теоретичну і педагогічну діяльність професора Г.Г.Ващенко розкривати за зарубіжними авторами.

Народився Григорій Ващенко 23 квітня 1878 р. в селі Богданівка на Полтавщині. Батько його походив з козацько-дворянської родини, а мати була колишньою селянкою-кріпачкою. Це стало причиною родинних драм, що й спричинило розлуку з батьками і змусило молодого Григорія самостійно заробляти собі на прожиток, а при тому і вчитися.

Вже з десяти років Григорій Ващенко був відданий до Волинської духовної семінарії, а по її закінченні - до Полтавської духовної семінарії, котру закінчив 1898 року. В тій семінарії панував дух національної свідомості, а найближчими друзями Григорія були Симон Петлюра, Олександр Щапотів та інші, в майбутньому визначні українські діячі.

1899-1903 - навчання в Московській Богословській Академії, по закінченню якої відмовляється стати священником, присвячує своє життя педагогічній діяльності.

Учителював у Полтавській єпархіальній жіночій школі, потім - в Кутаїсі (Грузія) викладав в духовній школі та 1911 р. повертається в Україну і навчає дітей у середніх школах Тульчина та Ромнів.

Людина непересічна, різнобічних талантів, залишив вагомий слід і в художній прозі, поезії та драматургії: оповідання "Німії" (1900), поема "Сіндорта" (1902), поетична збірка "Пісня в кайданах" (1907), п'єса "Сліпий" (1909), збірка художніх творів "До ґрунту" (1911) та інші, що у той час викликали схвальний відгук критики і громадськості.

З поваленням московського самодержавства в 1917 р. Григорій Ващенко поринає у національно-громадську роботу і, зокрема, в творення рідного шкільництва. В тому часі з ініціативи товариства "Шкільна освіта", - відзначає Омелян Коваль, - майже по всіх містах України виникають спеціальні учительські курси, і в організуванні тих курсів Г.Ващенко не шкодує сил і знань. Прилуки, Ромни, Хорол - терен його діяльності.²

Повернувшись до Полтави, він працює викладачем учительського інституту і водночас - директором учительської семінарії, яка тоді існувала на так званій Шведській Горі.

У 1918 р. в Полтаві створено Український університет, у якому Г.Ващенко стає доцентом-викладачем. 1918-1920 - це роки мужньої боротьби Григорія Григоровича за українську національну культуру і українську школу. За це Г.Ващенко був арештований денікінською владою у 1919 р. і тільки завдяки впливовим особам йому вдалося уникнути смерті. З приходом

¹ Х і л л і н г Г. (Марбург, Німеччина) "Мазепинсьц" Ващенко про "Яничара" Макаренка. Взаємини відомих українських педагогів // Рідна шк., 1995. - № 6.

² К о в а л ь О. Назв. праця. - Там само.

червоних і з ліквідацією семінарії на Шведській Могилі Г.Ващенко перейшов на працю в містечко Білики, де йому вдалося поставити на високому рівні навчання в національному дусі. Однак уже в 1923 р. йому довелося покинути школу в Біликах: до його виховної діяльності почали приглядатися партійно-комсомольські органи, і справа опинилася в суді. Користуючися з відстрочення суду Г.Ващенко втік до Полтави і врятував своє життя.¹

1927 р. Г.Г.Ващенко стає професором і керівником (завідуючим) кафедрою педагогіки Полтавського педагогічного інституту. У цей період він пише першу фундаментальну працю, яка багато літ не втрачає своєї актуальності - "Загальні методи навчання". Через чотири літа в 1933 голодоморному році цей твір кваліфіковано як прояв українського буржуазного націоналізму, "визнано шкідливим, заборонено і вилучено з ужитку".

Після двох з половиною років безробіття професор Г.Ващенко був змушений залишити Україну й переїхати до Сталінграда, де з вересня 1936 р. одержав роботу в Сталінградському педагогічному інституті. До Полтави він повернувся у 1940 р. і відновив працю керівника аспірантської групи, а також очолив кафедру педагогіки.

На тому посту застала його друга світова війна. Під німецькою окупацією професор Г.Ващенко був редактором української газети в Полтаві. У 1943 р. виїхав до Києва, звідки подався у дальшу еміграцію і в 1945 р. разом з сім'єю опинився в баварській столиці, в Мюнхені. Це місто стало центром українського наукового і політичного життя української еміграції. Професор Г.Ващенко обійняв посаду професора педагогіки в Українському Вільному університеті, а в 1950 р. був обраний на пост ректора Богословської академії.²

1946 року за кордоном відновлюється Спілка української молоді (СУМ), хрещеним батьком якої стає професор Г.Г.Ващенко, який співробітничав із Українською Вільною Академією Наук, в Науковому товаристві ім. Тараса Шевченка, в українських емігрантських (зарубіжних) виданнях "Українська трибуна", "Український самостійник", "Шлях перемоги", "Визвольний шлях".

Будучи глибоко релігійним і толерантним до інших віровизнань, Г.Ващенко рішуче виступав проти тої української преси, що намагалася підсилювати ворожнечу між українцями православними і католиками. Він обстоював думку, що між цими віровизнаними немає суттєвої різниці і, що обидва мають заслуги перед українським народом у збереженні української народності. Основним завданням цих наших національних церков є забезпечити своїх вірних служителів єдиною правильною гаслом: "Бог і Україна". Сенат Богословської Академії присвоїв йому почесне звання док-

¹ Там само.

² Там само.

тора "гонорис кавза".¹

Г.Г.Ващенко створив ряд праць з історії науки в колишньому СРСР. До таких праць належать "Психологія в СРСР" (1953), "Основні лінії розвитку совітської педагогіки і школи" та інші засвідчили безкомпромісне ставлення професора Г.Г.Ващенка до питань української науки, політики уряду щодо педагогіки і психології.

Г.Г.Ващенко в історії української педагогіки посідає особливе місце як автор досліджень, які у такому об'ємі і з таких позицій ще не розроблялися. Це передусім "Виховний ідеал", "Система навчання", "Виховання любові до Батьківщини", "Організаційні форми навчання", "Виховна роль мистецтва", "Засади естетичного виховання", "Тіловиховання як виховання волі і характеру" та інші.

Зарубіжні дослідники життя і творчості професора Г.Г.Ващенка вважають його творцем повного курсу української національної педагогіки, яка відповідає духові рідного народу, випереджаючи час, свідчила про етнопедагогічні невичерпні можливості українців.

У критиці стану освіти в СРСР Г.Ващенко окреслив парадоксальність ідей про безкласовість радянського суспільства і водночас формування нових класів та кастовості, інакше кажучи, поворот до дореволюційного стану. Ващенко в основу системи освіти в самостійній Україні ставить подолання ільшовицької системи, її тоталітарного характеру, що спрямовували освіту і виховання підростаючого покоління знярядям у боротьбі за опанування світу. Г.Ващенко рішуче виступав проти методів рефлексології, що були поширені в СРСР, в тому числі і в Україні, у вихованні молоді, вважаючи їх насильством над психічними процесами людини. До того ж у виховній системі України були відсутні національні моменти, - констатує Г.Г.Ващенко, - що призводило до денационалізації, а при тому робився наголос на вихованні інтернаціоналізму в його російському розумінні. Нарешті, освіта в УРСР була позбавлена елементів гуманістичних наук і зводилася до технічно-професійного характеру, про що дбали школи соціального виховання і професійного спрямування.²

Така система освіти не могла відповідати потребам українського народу, який століттями плекав духовні цінності, що втілювалися у його високу культуру, літературу і мистецтво, а також стали основними складниками побуту широких народних мас.

Виходячи з цього, Г.Ващенко будує українську національну систему освіти, головними елементами якої є її ідеалістичне світосприймання, яке виключає більшовизм з його матеріалізмом і атеїзмом; християнська мораль як основа родини і здорового суспільства; високий рівень педагогічних наук, що мають у минулому світлі сторінки письменництва княжої доби,

¹ Там само.

² Там само.

"Поучення дітям" Володимира Мономаха, філософські вчення Григорія Сковороди, учнів Могиллянської Академії, твори геніального педагога К.Ушинського й інші; організація педагогічних досліджень і розбудова педагогічних станцій і лабораторій; видання педагогічних творів, шкільних підручників, літератури для молоді різного віку мав бути на найвищому мистецькому і технічному поземку.¹

Професор Г. Г.Ващенко до системи національного виховання включав родинне (сімейне) виховання як органічну її підсистему здебільшого з позиції етнопедагогіки і етнопсихології, хоча таких термінів не вживав.

Г.Ващенко пропонує прийняти таку структуру для системи освіти у вільній Україні:

1. Переддошкільне і дошкільне виховання: материнський догляд або ясла (до трьох років), дитячий садок (від трьох до шести років).

2. Початкова школа (від шести до 14 років).

3. Середня школа: класична гімназія, реальна школа, середні технічні школи, учительська семінарія, середня агрономічна школа, середня медична школа (від 14 до 18 років).

4. Висока школа: університет, високі технічні школи, педагогічний інститут, академія мистецтв, консерваторія, військова академія (від 18 до 22-23 років).

5. Позашкільна освіта.

6. Науково-дослідні установи: академія наук, академія педагогічних наук.²

Уважний аналіз створеної Г.Г.Ващенком структури системи освіти у вільній Україні свідчить, що вона в цілому, з урахуванням стану тогочасної відбудови державності, задовольняла б всі потреби державотворення.

Професор Г.Г.Ващенко у своїх працях багато уваги приділяв проблемам виховного ідеалу як меті виховання. В основу виховного ідеалу він поклав загальнолюдські та національні цінності, моральні закони творення добра і боротьби зі злом, за побудову справедливого ладу, виплеканого на любові і красі.

Ці моральні цінності Г.Г.Ващенко виводить з християнської віри і релігії.

Така спільність, за переконаннями Г.Ващенка, веде людину до виконання подвійної високої мети: служіння Богові і своїй нації. Причому служіння Богові професор Г.Ващенко стверджує як служіння абсолютній Правді, Красі, Справедливості й Любові, і нації, як реальній земній спільності, в якій ці абсолютні вартості мають знайти своє втілення.³

¹ Там само. - С.3-4.

² Там само. - С.4.

³ Там само.

У підручнику для педагогів, виховників, молоді і батьків "Виховний ідеал" професор Г.Г.Ващенко характеризує різноманітні виховні ідеали, зокрема, глибоко аналізує ідеал більшовицький, ідеал націонал-соціалістичного виховання, показує знак рівності між ними, як породженням тоталітарних систем.

Критика більшовицького виховного ідеалу Григорієм Ващенко торкається головних тез класової боротьби і комуністичної моралі, які вимагають виховання певних рис характеру для втілення в життя. Це і є проявом безумовної вірності вченню марксизму-ленінізму на рівні свого роду релігії, що відзначалася ще більшим догматизмом і нетерпимістю до інших. Досить нагадати партійні чистки за різноманітні прояви самостійного мислення або ж ухили, що завершувалися арештами, засланнями, розстрілами, позбавленням громадянських прав.

Г.Ващенко ототожнює колишній російський і радянський патріотизм по своїй реакційній суті, адже фактично виховувалась любов до імперії (російської царської і радянської більшовицької). Обидва ідеали, що витікають із патріотизму російського та радянського, не мають суттєвої різниці, бо в своїй основі мають великодержавний шовінізм, зрощені на ньому і виплекані ним.

Інакше кажучи, радянський патріотизм передбачав (вимагав) безоглядної вірності (відданості) рішенням комуністичної партії, її ЦК, вождів, а це, як довела історія, найчастіше було спрямовано проти власного народу.

Розвінчуючи реакційну суть більшовицького та націонал-соціалістичного ідеалів виховання, Г.Ващенко протипоставляє їм український виховний ідеал.

Зведений ним виховний ідеал українця на двох головних принципах: виховання людини на засадах християнської моралі і на здобутках духовності українського народу. Власне ці принципи склалися упродовж віків і є традиційними в житті і побуті українського народу.

А традиційними в українського народу є працелюбність, правдивість, жертвна любов до України, людяність, щиросердність і гостинність, вірність і відданість, оптимістичність, замилювання до краси і мистецької творчості, до музики, співу, танців; вірність в коханні, статевая стриманість і здоровий сімейний побут тощо. Ці риси є основою української ментальності.

Український ідеал формувався протягом багатьох віків, поступово накопичуючи нові й нові якості, ніби зводячи своєрідну піраміду, в основу (фундамент) якої покладено риси княжих дружинників, для яких честь і слава України-Русі були чеснотами лицарства, готового на нові подвиги.

"Ці риси були передані в козацьку епоху нашої історії і відновлені в часи визвольних змагань 1917-1920 рр., а в найновішому часі - в героїській боротьбі ОУН-УПА проти двох окупантів України - червоного і коричневого. Ця героїська постава характеризує також засланих борців на більшовицьку

каторгу в заполярні холодні простори, де були організовані страйки, незважаючи на жорстокі репресії поліцейного управління гулагів. Воркута, Колима, Норильськ і Кінгір, де під гусеницями танків було розчавлено 500 українських жінок. Це ті елементи, котрі складаються у виховний ідеал української людини. Коли в нас відтвориться тип княжого дружинника, тип волелюбного козацтва й новітнього воїна УПА, готового до захисту своєї батьківщини і її держави, то майбутнє України буде гідне великої культурної нації.¹

Народно-пісенний здобуток України, її оксамитові багатства, що становлять золотий фонд виховного ідеалу, знав, любив і цінував професор Г.Г.Ващенко, вважаючи, що фольклор і художні твори класиків української літератури, мистецтва, що разом узяті, розкривають ідеал людини, власне, ідеал українця від давніх часів княжої доби до сьогодення.

Професор Г.Г.Ващенко славнозвісний підручник "Виховний ідеал" завершує словами: "Плекаючи свої кращі традиції, борючись за свою самостійну державу, українська молодь разом з тим мусить не тільки плекати загальнолюдські ідеали, а й активно боротись за них. ... Віримо, що ця боротьба закінчиться перемогою Правди і Добра".²

Педагог-гуманіст мріяв про той час, коли на зміну антинародній системі виховання прийде національна, діяльність якої набуде людино- і державотворчий характер. Метою виховання у вільній Україні має бути благо і щастя Батьківщини. Під благом Батьківщини Г.Г.Ващенко розумів:

1. Державна незалежність, можливість для українського народу вільно творити своє політичне, соціальне, господарське і релігійне життя.
2. Об'єднання всіх українців, незалежно від їх територіального походження, церковної приналежності, соціального стану і таке інше - в одну спільноту, що прийнята єдиним творчим прагненням і високим патріотизмом.
3. Справедливий державний устрій, який би підтримував лад в суспільстві, в той же час забезпечував особисті права й волю кожного громадянина й сприяв розвитку й прояву його здібностей, спрямованих в бік громадського добра.
4. Справедливий соціальний устрій, при якому зникала б і неможлива була б боротьба між окремими групами суспільства.
5. Високий рівень народного господарства й справедлива організація його, що забезпечувала б матеріальний добробут всіх громадян, була позбавлена елементів експлуатації.
6. Розквіт духовної культури українського народу, науки, мистецтва, освіти. Піднесення її на такий рівень, щоб Україна стала передовою країною в світі.
7. Високий релігійно-моральний рівень українського народу, реалізація в житті вчення Христа.

¹ Там само. - С. 5.

² Ващенко Г. Виховний ідеал. - Полтава, 1994. - С. 190.

8. Високий рівень здоров'я українського народу, зведення до мінімуму всяких посеред нього хвороб і виродження.¹

Такою хотів бачити Україну її великий патріот Г.Г.Ващенко. Такою вона мусить стати зусиллями молодих поколінь українців, вихованих системою національної освіти і виховання, на розбудову якої віддано і безкорисно працював педагог.

Сучасна педагогічна громадськість і, зокрема учительська молодь, наслідуючи заповіти Г.Г.Ващенко, цього відданого Україні вченого, творця вітчизняної виховної системи, вшановує пам'ять звитяжця, беручи участь в діяльності Українського Педагогічного товариства ім. Григорія Ващенко², вивчає творчий спадок одного з найзначніших вчених педагогів України, прагне втілити у практику відбудови національної школи незалежної держави найсуттєвіше з того, що нині допомагає зводити національну систему виховання і освіти української молоді.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ:

1. Чому С.Ф.Русова ввійшла до історії як фундатор вітчизняної теорії і методики дошкільного виховання?

2. Чи не заперечує національна система освіти та виховання, розроблена С.Ф.Русовою, прилучення молоді до здобутків "загальнонародської" культури? Мотивуйте свою відповідь.

3. У чому спільність і відмінність поглядів С.Ф.Русової і Г.Г.Ващенко на українську виховно-освітню систему? Доведіть свої судження прикладами.

4. Ще раз перечитайте "Виховний ідеал" Григорія Ващенко. Використовуючи другу частину цієї праці, складіть схему змісту Українського національного виховного ідеалу.

ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ.

Ващенко Г. Виховний ідеал: Підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків. - Полтава, 1994; його ж: Загальні методи навчання.-К., 1997; його ж: Служба Богові і Батьківщині // Рідна школа, 1992. - № 2; 3-4; його ж: Традиційний український ідеал людини в контексті народної поезії та літератури // Нар. творчість та етнографія, 1995. - № 2-3.

Русова С. Україна у творах її письменників // Поч. школа, 1992.- № 1, 3-4; її ж: Мої спомини. - К., 1996.

¹ Там само. - С. 174-175.

² Текст проекту Статуту Українського Педагогічного товариства ім. Григорія Ващенко обговорено і затверджено учасниками семінару "Відбудова українського шкільництва та системи виховання українського юнацтва", проведеного Конгресом Українських Націоналістів 7 серпня 1993 р. в м. Києві.

Всеукраїнське педагогічне товариство імені Григорія Ващенко //Освіта. Спецвипуск-посібник, 1995. - № 47.

Гентош О. Ім'я повертається. З нагоди 120-річчя Григорія Ващенко //Освіта, 1998. - 24.06. - 7.07. - С. 10-11.

Дацюк Г. Софія. Бо мудра //Початкова школа, 1992. - № 1.

Зайченко І. Педагогічне кредо. З нагоди 120-річчя Григорія Ващенко // Освіта, 1998. - 24.06. - 7.07. - С.10-11.

Калениченко Н. П., Копиленко Н. Б. Софія Русова //Рідна школа, 1991. - №12.

Качкан В. А. Просвітницький вогонь Софії Русової /У кн.: Українське народознавство в іменах. - К., 1994.

Стельмахович М. Педагогіка великого українця //Освіта, 1998.- 8-15.04. - № 26-27. - С. 2.

Чередниченко Д. Софія Русова і сучасна школа //Укр. мова і література в школі, 1992. - № 1.